

HOOFSTUK 3

'CURRICULUM VITAE' VAN VERBEELDING

1 PADKAART VIR HOOFSTUK 3

Hoe noem mense haar? Beskrywings en definisies

Waar kom sy vandaan? Eerste getuienisse

Waar werk sy? Haar konteks

Watter tale is sy magtig ? Interkulturele funksionering

Hoe doen sy haar werk?

Watter sintuie gebruik sy?

Persepsie of intellek?

Getuigskrif: 'n Sielkundige verslag
word ingesluit

Getuigskrif: 3 filosofiese vriende

Getuigskrif: van 'n teoloog

*Human society emerged over 6 million
years of huminid evolution.*

Massey

2 HOE NOEM MENSE HAAR?

Die eerste paar bladsye van hierdie hoofstuk behels 'n fenomenologiese benadering. Dit beskryf die fenomeen, die verskynsel verbeelding.

2.1 WOORDEBOEKDEFINISIES

IMAGINATION

Imagination: the ability to form pictures or ideas in your mind; something that is caused only in your mind, and does not really exist or did not really happen.²

Imagination: the ability to create mental images or pictures; a thing experienced in the mind and not in reality; the ability to be creative and think of new and interesting ideas, methods.³

i.mag.i.na.tion (*noun*)

a. The formation of a mental image of something that is neither perceived as real nor present to the senses. **b.** The mental image so formed. **c.** The ability or tendency to form such images.

The ability to confront and deal with reality by using the creative power of the mind; resourcefulness; *handled the problems with great imagination.*

A traditional or widely held belief or opinion.

Arcaic. **a.** An unrealistic idea or notion; a fancy. **b.** A plan or scheme.

i.mag.i.na'tion.al (*adjective*)

Synonyms: *imagination, fancy, fantasy.* These nouns refer to the power of the mind to form images, especially of what is not present to the senses. *Imagination* is

the most broadly applicable: *The actor rehearsed the lines in his imagination. The glorious music haunts my imagination. "In the world of words, the imagination is one of the forces of nature"* (Wallace Stevens). *Fancy*

No science of subjective experience is possible without a general concept signifying that realm of experience associated with thought, judgement, and imagination.

Swanson

especially suggests mental invention that is whimsical, capricious, or playful and that is characteristically well removed from reality: *"which...claims to be founded not on fancy...but on Fact"* (Arthur P. Stanley). *Is world peace only the fancy of idealists? Fantasy* is applied principally to the product of imagination given free rein and especially to elaborate or extravagant fancy: *The sittingroom was a kind of Victorian fantasy, full of cabbage roses, fringe, and tassels. "The poet*

is in command of his fantasy, while it is exactly the mark of the neurotic that he is possessed by his fantasy” (Lionel Trilling).⁴

Intellect: The exercise of the mind: Creative thought: Imagination

Imagination (noun)

Imagination, power of imagination, visual imagination, vivid imagination, highly colored imagination, fertile imagination, bold imagination, wild imagination, fervid imagination, lively imagination, imaginativeness, creativeness, inventiveness, creativity, originality, ingenuity, resourcefulness, skill, fancifulness, fantasy, fantasticalness, stretch of the imagination (see ideality) understanding, insight, empathy, sympathy, moral sensibility poetic imagination, frenzy, poetic frenzy, ecstasy, inspiration, afflatus, divine afflatus fancy, the mind’s eye, recollection, recollection in tranquillity, visualization, objectification, imagebuilding, imagery, word-painting, artistry, creative work

Other Forms

originality: originality, creativeness, inventiveness, imagination

productiveness: inventiveness, resourcefulness, imagination

vision: seeing, visualization, mind’s eye, imagination

productiveness: inventiveness, resourcefulness, imagination

vision: seeing, visualization, mind’s eye, imagination

thought: invention, inventiveness, imagination

idea: impression, conceit, fancy, imagination

metaphor: symbolism, nonliterality, figurativeness, imagery, imagination

falsehood: imaginativeness, invention, imagination

exaggeration: flight of fancy, stretch of the imagination, imagination

cunning: resourcefulness, inventiveness, ingenuity, imagination⁵

FAN.TA.SY

Fan.ta.sy *noun*

Plural fan.ta.sies

The creative imagination; unrestrained fancy. See synonyms at imagination

Something, such as an invention, that is a creation of the fancy.

A capricious or fantastic idea, a conceit.

a. Fiction characterised by highly fanciful or supernatural elements.

b. An example of such fiction.

An imagined event or sequence of mental images, such as a daydream, usually fulfilling a wish or psychological need.

Music. See fantasia.

A coin issued especially by a questionable authority and not intended for use as currency.

Obsolete. A hallucination

Verb, transitive

Fan.ta.sied, fan.ta.sy.ing, fan.ta.sies

To imagine; visualize

(Middle English *fantasie*, *fantasy*, from Old French *fantasie*, from Latin *phantasia*, from Greek appearance, imagination, from *phantazesthia*, to appear, from *phantos*, visible, from *phainestai*, to appear.)

imagination: verbeelding, verbeeldingsvermoë, verbeeldingskrag; verbelentheid, voorstellingsvermoë.⁶

verbeelding: fantasie, voorstellingsvermoë, verwaandheid, hoogmoed, inbeelding, waan, vals, voorstelling, grille, nukke, fiemies.

fan tas' (te) Persoon met 'n sterk fantasie; onpraktiese dromer (*Peter Blum*): 'n *woordfantas* en 'n *woordgeweldenaar* (Rob Antonissen)

fan ta' si a (*mus.*) Komposisie waarin die verbeelding 'n vrye vlug neem; fantasie.

fan ta sie' (-ë) **1** Verbeelding: droombeeld: *Die kunstenaar se rype fantasie. Verdiep wees in jou fantasië. Die pragtige fantasië van jong kinders.* **2** Kunsskepping waarby die verbeelding 'n oorwegende rol speel; in die musiek, 'n fantasia: *Die fantasieë van Hiëronimus Bosch, Dante.* [*G. phantasia*] fantasie'wêreld.

Die woordeboekdefinisies laat blyk die skryende onvermoë van woordeboeke, om verbeelding te begrens. Dis soos om palings in 'n leeggeworde plaasdam se modder met die hand te probeer gryp. Die begrip ontwyk jou. Die bekende

Samuel Taylor Coleridge het hom spesifiek daarop toegelê om verbeelding se rol akkuraat te beskryf, maar helaas, dit blyk hom nie beskore te wees nie. “[He made] an extended attempt to define “Imagination”. A satisfactory definition proved elusive...” (Encarta Encyclopedia 2003).

Naas die woordeboekdefinisies, het talle skrywers deur beeldspraak of vergelyking gesê wat hulle onder verbeelding verstaan. Hierdie sinne word meestal ingelei deur die inleidingsformule: *verbeelding is ...* of *verbeelding is soos...*

Dikwels word die vermoë om te verbeel met die sensoriese proses van sien vergelyk. Sien word ’n metafoor vir verbeelding.

Imagination is the God-given ability which enables us to see with our mind ideas presented in words. Imagination is a word processor which converts graphic words into mental images. Our imaginations help us learn about abstract truth (Hughes 2001:49).

Ten opsigte van ons oriëntasie speel verbeelding ’n deurslaggewende rol. Ons sintuie maak ’n baie beperkte waarneming op ’n gegewe maak, soos byvoorbeeld die items in een bepaalde vertrek, wat onmiddellik sigbaar en teenwoordig is. Die verbeelding het egter die vermoë om die konkrete items, wat op ’n gegewe oomblik nie sigbaar is nie, voor te stel. Dit strek egter veel verder, want ook abstrakte, onsigbare en onvoelbare waarhede kan deur verbeelding beleef of voorgestel word.

Hughes (2001:49) met verwysing na Andrew Blackwell, praat van “to see what is hidden from others’ eyes” en vertel dan dat die dinge wat nie deur ander gesien word nie, by wyse van akkurate en gedetailleerde beskrywing aan iemand geskets kan word. Hughes (2001) stel hierdie saak in terme van beeldryke, begeesterde prediking. Die pastor ‘sien’ dinge in die geesteswêreld, wat die mense nie sien nie, en staan voor die uitdaging om met woordsketse, of woordprente aan die gemeente voor te hou wat hy ‘sien’. Hughes (2001) maak baie van die term “vivid word pictures” gebruik.

Voorstellings wat deur die verbeelding gemaak word, is nie meetbaar of toetsbaar nie. Dit is uiters subjektief, en om hierdie rede is dit dikwels as wetenskaplik onbetroubaar gesien. “The nature of visual imagery is most easily described in subjective terms” (Reisberg in Corsini (ed) 2001:927).

“Because of the personal, subjective, nature of reported imagery, John B Watson described images as ‘the ghosts of sensation’” (Hughes 2001:49).

Vir Hughes (2001) is verbeelding primêr ’n vergelykingsmeganisme, wat die bekende en onbekende vergelyk, en sodoende tot ’n ervaring van waarheid en begrip aanleiding gee. Hy skryf: “We need to think of the imagination as a mental mechanism which compares metaphor, simile, word pictures, sense appeal and other picturesque language with things already experienced. By mental comparison of the known with the unknown, our imagination helps us experience truth with the mind, which leads to understanding” (2001:49).

Dis ook vir Hughes (2001:50) ’n krag tot sigbaarmaking soos blyk uit sy verwysing na HW Beecher: “The imagination, then, is that power of the mind by which it conceives of invisible things, and is able to present them as though they were visible to others”.

In ander beskrywings, soos die eersvolgende, word verbeelding ook na verhoudinge, eienskappe en prosesse uitgebrei. “Imagination, conscious mental process of evoking ideas or images of objects, events, relations, attributes, or processes” (Encarta Encyclopedia 2003).

“Imagination, perception (the conscious integration of sensory impressions of external objects and events), and memory (the mental evocation of previous experiences)

Imagination is the engine that makes word pictures useful and effective.

Hughes

are essentially similar mental processes. This is particularly true when their content consists of sensory images. Psychologists occasionally distinguish between imagination that is passive or reproductive, by which mental images originally perceived by the senses are elicited, and imagination that is active, constructive, or creative, by which the mind produces images of events or objects that are either insecurely related or unrelated to past and present

reality. At one time the term *imagination* included the reviving or ‘recollecting’ processes (memory), as well as the process of creating mental images (imagination). The present stricter definition of imagination excludes and contrasts with that of memory, as the concept of forming something new contrasts with that of reviving something old” (Encarta Encyclopedia 2003).

Hughes (2001:50) met verwysing na John Broadus het gesê: “Imagination is the imaging function of the mind. It is thinking by seeing, as contrasted with reasoning”.

“Is verbeelding nie dalk die oase in die woesteny van die historiese kritiek wat die dors van die kritiese gelowige kan stil nie?” (Veldsman 1993:53).

... die vermoë om soos kinders op ’n vars, naïewe en direkte wyse na die lewe te kyk sonder om deur inhibisies beperk te word. Die houding van die persoon, eerder as die produk, is ter sprake en dit is dus vir die skoenmaker net so moontlik om hierdie soort kreatiwiteit te vertoon as vir die digter. Die vermoë om dieper en akkurater te sien en om meer spontaan, natuurlik en menslik op te tree... word hier spesifiek aan kreatiwiteit gekoppel (Meyer et al 1997:472).

*If things seem to be under control, you
are not going fast enough.*

Mario Andretti

Uit die begripsverheldering blyk dat verbeelding, droom, beeld, en visie nie alte duidelik gedefinieer en waterdig onderskei kan word nie. Dis asof die woorde soos waterkuile in ’n rivier is. Die kuile kan onderskei word, maar die water vloei uit die een in die ander.

3 WAAR KOM SY VANDAAN?

Ek gaan van die veronderstelling uit dat verbeelding van God af kom. “God is the one who imagines, and the one who is imagined” (Brueggemann 1986:73). Hy het dit alles geskep, Hy is tot die hoogste mate verbeeldingryk en kreatief, soos blyk uit Sy skeppingswerk, die kompleksiteit, verskeidenheid en skoonheid daarvan. Een van die duisendvoudige aspekte wat beredeneer kan word wat dit sou beteken dat ons na God se beeld geskape is, is

ongetwyfeld verbeelding. Die vermoë tot verbeelding, wat binne-in ons is, is van buite ons in ons gegee, dit kom van God. “One of the characteristics of God is creativity: and one of our possibilities is to mirror that creativity in our own lives” (Ellis 1999:14). Ek beskou hierdie vermoë tot medeskepping as van kritiese belang vir die proefskrif, want dit is die vermoë om te skep wat ons in staat stel om verhale te skep. Ons doen dit met verbeelding.

3.1 VROEGSTE SPORE, VERBEELDING (EN DROME) IN DIE PRE-MODERNISME

Die heel vroegste tekens van lewe, die heel vroegste getuienis daarvan en oorlewings daarvoor, toon aan dat verbeelding deel was van menswees. In *The Heart of the hunter*, skets Laurens van der Post iets van die veelsydige, kreatiewe en sketsende lewe van die Boesmans van die Kalahari. By navraag oor 'n moontlike ooreenkoms tussen hulle eie mitologiese skeppingsverhaal en die skeppingsverhale van die Bybel, kom 'n verrassende antwoord. “But you see, it is very difficult, for always there is a dream dreaming us” (Francis 1995:23). Drome word baie nou met verbeelding in verband gebring, en daarom gee ek hier aandag ook aan drome. 'n Baie ou kultuur wat intense aandag aan droom, verbeelding en visioene geskenk het is die Australiese Aborigines. “The Australian aborigines consider themselves at all times to be dreaming the dream” (Francis 1995:23). Uit tallose voorbeelde van die oerbeskawings is die invloed van drome met genesing, en veral drome as bepalende rolspelers vir die toekoms duidelik. Kulture uit Indië, China, Tibet, Maleisië, Noord-Amerika, Papua New Guinea, Groenland en vele ander het veel gemaak van verskillende wakker en semi-wakker visioenêre toestande, sowel as drome tydens slaap om lewensbepalende omstandighede die hoof te bied (vgl. Francis 1995:22-33).

Sommige stamme het in die Groot Droom geglo. Die fabel lei dat elke persoon in die baarmoeder een droom gedroom het, wat vergeet word tydens geboorte. Deur die hele lewe is die strewe daarna om hierdie droom te onthou! “All our good characteristics such as courage, creativity, wisdom, consideration of others, etc., were considered to be talents bestowed in this Great Dream” (Francis 1995:29). Nog 'n beskawing wat milenia oud is, is die

Egiptiese beskawing. Groot kunswerke, en veral die piramides as 'n vorm van argitektuur, herinner ons aan hierdie beskawing se vermoë tot verbeelding.

“The Egyptians were great believers in the powers of dreams and oracles” (Francis 1995:8). Uit die lewe van Josef in die Bybel leer ons iets van die belangrike rol wat drome in hierdie samelewing gespeel het. Die drome het simbole en voorstellings bevat wat om 'n uitleg of verduideliking geroep het.

Een van die vroegste opgetekende drome is die van die Egiptiese koning Thotmes IV rondom 1420 vC (vgl. Francis 1995:8).

Daar is beskrywings van die skeppende en *subtle creations* wat in drome na vore kom so vroeg as 800 vC. Een van die meer bekende van sodanige drome is die droom van Gilgamesh, wat rondom 650 vC dateer word (vgl. Francis 1995:8).

Die Egiptenare “... had dream temples where priests and priestesses took the major questions of the day and incubated (seeded) them into the dream state of visionaries...” (Francis 1995:8). Heling en genesing, en die versoek tot gesondheid, is ook in die wakker toestand geplant, sodat die droomtoestand met moontlike genesing of oplossings vorendag sou kom (Francis 1995:8).

Droominkubasie is duisende jare gelede al in verband met genesing of heling of probleemoplossing gebring. Iets van hierdie verskynsel kry ons terug in ons kultuur wanneer iemand voor 'n groot besluit staan, miskien om 'n operasie te ondergaan of 'n huis te koop, dan sal daar gesê word: ‘Gaan slaap daaroor’ Die geloof het destyds bestaan dat as jy intens nadink oor 'n saak, en dit met jou saamneem bed toe, jy heel waarskynlik daaroor sal droom. In jou droomtoestand behoort daar 'n oplossing vir jou probleem te kom. In die vroegste beskawings van China en Japan is die tegniek van droominkubasie ook beoefen om genesing te bewerkstellig (vgl. Francis 1995:10). Die Islam is verder 'n baie ou godsdiens wat ook met die praktyk van drome en genesing bekend was.

Islam also practiced a form of incubated dream healing (Francis 1995:10).

Die Griekse en Romeinse beskawings het veel gemaak van die verband tussen droom en genesing. “By the fourth century BC there were over 400 [healing temples] dedicated to the god Asclepius. Their linking feature was Asclepius’s symbol, the serpent...” (Francis 1995:10). Tot vandag is die simbool van die slang prominent in die kentekens van die geneeskunde.

Die antieke filosowe het ook oor drome gepeins en tot verskillende gevolgtrekkings gekom. Hippocrates het geglo drome is nie boodskappe van die gode nie, maar moet ’n logiese uitleg hê, Aristoteles skryf drome toe aan oor-aktiewe sintuiglike ervaring, Plato sê dit onthul die wetteloosheid en geweld in elkeen van ons (Francis 1995:10).

In die Oosterse tradisies bestaan daar talle opgetekende dokumente wat na die belang van drome en die uitleg daarvan verwys. ’n Enkele voorbeeld waarna Francis (1995:14) verwys kom uit die Talmud, die antieke Rabbynse tradisie: “Hesda said, ‘A dream not interpreted is like a letter not read’”.

Talle interessante verhale oor wetenskaplike ontdekkings is opgeteken. Dikwels was ’n persoon vir ’n lang periode van tyd intensief gemoeid om ’n antwoord op ’n spesifieke vraag, of ’n oplossing vir ’n bepaalde probleem te kom. Dikwels het daar onthullings in die droomtoestand na vore gekom.

Many great discoveries are the result of dreams: Archimedes, Edison and Einstein, are just three distinguished scientists whose theories developed from dreams (Francis 1995:7).

Sommige mense in die geskiedenis het hulle daarop toegelê om baie dikwels in die tussentoestand tussen wakker en slaap te werk.

’n Dagdroom word meestal in die omgangstaal verstaan as iets wat nie baie positiewe oplossings kan lewer of enigsins ’n bydrae lewer nie. Dit word as ’n soort gevriesde toestand ervaar waarin die persoon vir ’n oomblik staar, sonder om belangstellend, gekonsentreerd teenwoordig te wees. ’n Voorbeeld hiervan is

Those who dream by day are cognisant of many things which escape those who dream only by night.

Edgar Allan Poe

miskien die jong verliefde wat in 'n onderrigsituasie in die klas 'langs ver paaie met sy geliefde wandel'. Indien hy 'n vraag gevra sou word, 'skrik hy verleë wakker'. Bepeinsing en mymering het meestal 'n positiewe inhoud. 'n Baie mooi voorbeeld van mymering of bepeinsing is die van Archimedes. "The most classic example of the results of reverie is that of Archimedes who, 'dozing' in his bath suddenly understood the principle of buoyancy. He leapt out and ran naked through the streets shouting 'Eureka'" (Francis 1995:49).

Sels van die groot ontdekkingsreise en dapper verkennings van onbekende terreine, is deur verbeeldingryke entrepreneurs gedoen, gepaard met geweldige daadkrag en deursettingsvermoë. Vandag is dit moeilik om ons voor te stel juis hoeveel verbeelding, hoeveel dapperheid dit geverg het om met die idee van 'n plat aarde in die agterkop, met die gedagtes aan monsters en radikaal onbekende terrein en omstandighede, in die nag in 'n hout skip op die oseane van die aarde te vaar.

Een van die vroeë en verbeeldingryke seevaarders was Christopher Columbus, (1451-1506), "Italian-Spanish navigator who sailed west across the Atlantic Ocean in search of a route to Asia" (Encarta Encyclopedia 2003). "Dit is Columbus se vasberadenheid om sy verbeelding te toets, wat hom in staat stel om so 'n geweldig noodsaaklike ontdekking te maak. Wanneer Columbus in sy dagboek skryf, sê hy: "This day we sailed on". As die digter Joaquin Miller dit later lees, word daar van Miller geskryf: "The poet got up and strode about the room, his eyes shining, his imagination on fire" (Watson 1951:138). Oor die geweldige wedervaringe van die onbekende see skryf Miller⁷ dan 'n gedig getiteld: "Columbus". Ek haal net een strofe aan.

They sailed. They sailed. Then spake the mate:

"This mad sea shows his teeth tonight.

He curls his lip, he lies in wait,

With lifted teeth, as if to bite!

Brave Adm'r'l, say but one good word:

What shall we do when hope is gone?

The words leapt like a leaping sword:

“Sail on! Sail on! Sail on! And on!”

Dit het sowel die ontdekkingsreisiger as die digter verbeelding gekos om te bereik wat vir ons vreugde en inspirasie is, die ontdekking van nuwe vastelande, die aanspraak van taal op ons siele.

Daar bestaan wonderlike verhale oor hoe omvangryk digters hulle verbeelding gebruik het. Ek kies hier net een digter, naamlik William Blake en toon watter geweldige rol verbeelding in sy lewe gespeel het.

Blake, William (1757-1827), English poet, painter, and engraver, who created a unique form of illustrated verse; his poetry, inspired by mystical vision, is among the most original, lyric, and prophetic in the English language. His work in the literary and visual arts marks a rejection of the Age of Enlightenment in favour of the new Romantic movement (Encarta Encyclopedia 2003).

Hy het 'n beskeie agtergrond gehad, maar het baie van sy verbeelding gebruik gemaak. Soveel so dat dit die bestaande diskoerse rondom digkuns tydens die verligting skerp bevraagteken en krities daarteenoor gestaan het.

“William Blake shunned the 18th-century Enlightenment and insisted on the sovereignty of human imagination and its visionary power. He originally published his poems in engraved books, the combination of words and design creating a meaning greater than the words carry alone. There is a well-known story that, as a child, he returned home from a walk saying he had seen a tree filled with angels, their wings sparkling. This angered his father as a lie, but his mother intervened to save him from a beating. Blake continued to see such “visions” throughout his life. As an adult he was recorded as saying to a friend, “[y]ou can see what I do if you choose. Work up imagination to the state of vision, and the thing is done” (Encarta Encyclopedia 2003).

Die mite bestaan dat verbeelding met die jare afneem, maar Blake praat uit persoonlike ervaring dat dit allermins die geval is.

At the end of his life, Blake was engraving illustrations to Dante's La Divina Commedia; he had completed only seven when he died on August 12, 1827. Not long before he died, he wrote to his friend George Cumberland: "I have been very near the gates of Death and have returned very weak and an Old Man feeble and tottering, but not in Spirit and Life, not in The Real Man The Imagination which Liveth for Ever. In that I am stronger and stronger as this Foolish Body decays. (Encarta Encyclopedia 2003).

Verbeelding het Blake gedra, geïnspireer en sterk gemaak om te midde van baie min erkenning, 'n baanbreker te wees op die terreine van beeldhou, skilder en digkuns.

Dapper, heroïese verhale wat die verbeelding aangryp, soos die verhaal van Wolraad Woltemade en Racheltjie de Beer, moes immers deur 'n verbeeldingryke gedagte tot die daad oorgaan, sodat dit weer later in staat sou wees om ons verbeelding aan te gryp.

...in die letterkunde het fantasie reeds eeue gelede begin bestaansreg eis en het dit saamgehang met die sigbaarmaking van konsepte, vorme en gedagtebeelde wat in die menslike gees lewe.

Elsabe Steenberg

Thomas Edison, who invented the phonograph and the incandescent lamp, believed so strong in reverie, the semi-conscious state, that he kept a cot in his laboratory in which he could relax and mediate. He actually held a ball in his hand to prevent his falling asleep. If his hand relaxed in sleep, the ball fell onto a metal plate awakening him (Francis 1995:49).

Gedurende 1658 word die eerste geïllustreerde leesboek deur Comenius uitgegee (Mayer 2002:404, verwysend na Sadoski en Paivio 2001:30).

Die boekdrukkuns is een van die mees fenomenale deurbrake wat verbeelding in die geskiedenis gemaak het. Nou, kon ons idees 'sien', op

papier, reg voor ons oë. Deur verbeelding het die drukkuns ontstaan, en die drukkuns het weer tot baie verbeeldingryke ontwikkelinge gelei. Stap net in 'n groot boekhandel in en deel in die verskeidenheid van literatuur wat beskikbaar is, die wye verskeidenheid onderwerpe. Let op die verskeidenheid grafika en simboliek en kleur en tekstuur. Sien hoe lig en foto's en letters op duisende verskillende maniere gebruik word. Dis verbeelding se toedoen en nalatenskap.

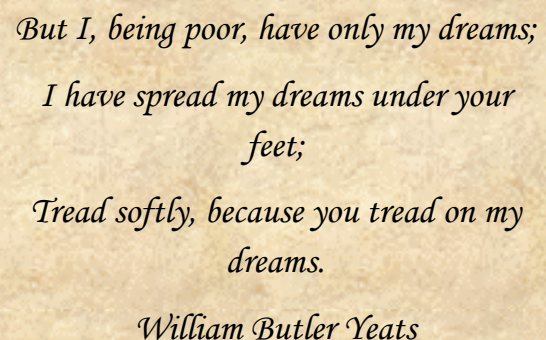
Talle bydraes tot literatuur het uit drome gespruit. Francis (1995:54) verwys na die volgende voorbeelde:

- “John Bunyan, author of *The Pilgrim's Progress* stated of his writing ‘... and as I slept, I dreamed a dream’
- *Alice in Wonderland* and other novels of Lewis Carroll
- Emily Bronte used dreams to add greater color to her writing and her Cathy in *Wuthering Heights* had dreams which stayed with me ever after and changed my ideas; they have gone through and through me, like wine through water, and altered the colour of my mind”

Musiek het 'n groot invloed op die mens se lewe. Dit neem ons langs paaie waar ons al was, en dikwels op paaie waar ons nog nie was nie, maar

wat ons deur die musiek kan betree. Groot skeppings in musiek, wat aanspraak maak op ons hele wese, het méér as die rede nodig tydens die proses van komposisie, sowel as tydens die luister daarvan.

“In the musical field, many well known composers are said to have been inspired by their dreams. Some, such as Beethoven, Schumann, Mozart, and Ravel, actually heard bits of the music which they recalled on waking. Guiseppe Tartini wrote *The Devil's Sonata* following an incredibly vivid dream about Satan playing his violin, and Elgar's *Dream of Gerontius* is based on a poem by Cardinal John Newman that originated from a dream” (Francis



*But I, being poor, have only my dreams;
I have spread my dreams under your
feet;
Tread softly, because you tread on my
dreams.
William Butler Yeats*

1995:54). Dit is Paul Pruyser wat in *The Play of Imagination* tot die gevolgtrekking kom dat “the ‘highest’ form of imagination is music, which involves the creation of sound images” (Capps 1995:44).

Mense visualiseer in sport. In sportsielkunde maak dit ’n baie groot deel uit van spanne se voorbereiding.

Wat ek hiermee kommunikeer, is dat dit wat tot stand gekom het, wat ontdek is, wat geskep is, wat bewaarheid is, nie sonder die toedoen, en instrumentele betrokkenheid van verbeelding geskied het nie. Of dit nou nuwe vastelande, planete, of uitvindings is wat ontdek is, en of dit nou stede, groot musiek, gedigte, skilderye, geboue, motors, vliegtuie of skepe en treine is wat gemaak is, die Barbie Doll, of wat ookal, niks het tot stand gekom sonder die kragtige en meesleurende werk van verbeelding nie. Laat ons ons nie flous nie, dis nie alleen die rede, of intellek wat hierdie dinge tot stand gebring het nie.

’n Kenmerk van ’n aktiewe verbeelding is om nie alleen helder prentjies te sien van ervarings uit die verlede nie, maar ook dinge ‘te sien’ wat in die toekoms gaan gebeur, oftewel ’n visie.

Over 500 years ago, Leonardo da Vinci designed an aeroplane and a submarine; ... who knows whether the wilder fantasies of science fiction writers will come true?

Valerie Francis

“Perhaps the most well-known is Joan of Arc, whose dream was to save France from the English. One cannot be sure, of course, whether she was in reverie, meditation or dream” (Francis 1995:58).

4 GELIEFKOOSDE WERKSPLEKKE

Dit blyk uit die plekke waar ons haar spore kon sien, dat verbeelding baie veelsydig is. Waar daar mense is, daar is sy aan die werk. Waar daar mense vir lang tye bymekaar is, daar is sy harder aan die werk, soos in kultuur en godsdiens. Waar mense kultuur vorm, en dan spesialiste oplewer, spring verbeelding kliphard aan die werk. Dan werk sy onverpoosd in die digters, skilders, skrywers, vakmanne, ontwerpers, argitekte, bouers, filmmakers, stadsbeplanners en predikers. In die mense werk sy, en sy roep hulle op om

die lewe waar hulle is, mooi te maak. Sy is 'n aanstigter van die estetiese! Sy werk in die ekonomie, in die besigheidsman, by die beurs, die bemarker en die adverteerder. Sy neem die samelewing mee en bring hulle elke nou en dan in rep en roer. Sy werk in die teater en die kerk, in die stadion en die markplein, In tronke en hospitale, sy skok en ontstel, sy bedaar en troos en gee hoop. Sy is onmisbaar. Sy werk hard by die koerant en in die tydskrifte.

Sommige mense het van haar vindingrykheid bewus geraak, en het haar met baie groot vrug in diens geneem. Die politikus, die adverteerder, die massamedia en mense wat met die miljoene van die aarde wil kommunikeer, weet dat hulle dit nie kan waag sonder haar nie.

Daar is belangrike terreine waar sy ons lewens diep raak. Miskien selfs sonder ons direkte medewete of instemming, maar sy kom in ons huise, ons tydskrifte, ons skole en televisieprogramme, hard aan die werk. Om 'n heerlike ete voor te berei, om 'n boom te plant, om 'n gesprek met jou kind aan te knoop, vra verbeelding. Sy werk hoegenaamd nie net in die meesters en uitsonderlik begaafde mense wat skeppend kan handel nie, maar in elkeen, in elke mens se dagtaak is sy teenwoordig. Dis nie net vir sommige beskore nie, nie net die toegang van die slimmes en geleerdes en ingeligtes nie. Dis vir ons, die mense, beskikbaar om na hartelus van te gebruik en te geniet. "Each of us, according to Brueggemann, has a 'zone of imagination,' which is shaped by one's formative communities, but which is also a very personal and private zone to which no one else has access. Texts are offered to the zone of imagination to be dealt with both by the community and by the deeply personal dimension of each individual" (Patton 1994:32).

Ek wil ses van hierdie belangrike plekke waar sy werk, uitsonder, omdat hierdie vyf plekke, of kontekste, vir hierdie studie bepaalde insigte inhou.

- Sy is 'n onderwyseres, sy onderrig mense.
- Sy oorreed ons om goed te koop (wat ons nie altyd nodig het nie)
- Sy werk in die Bybel
- Sy inspireer die filmbedryf

- Sy hou die droom van die Afrika Renaissance lewend
- Sy bevorder goeie terapie

4.1 SY IS 'N ONDERWYSERES, SY ONDERRIG MENSE

Hoe word kennis in die menslike verstand bewaar? “One of cognitive psychology’s most well-respected answers to this fundamental question is found in Paivio’s (1986) dual coding theory (DCT)” (Mayer 2002:403). Wat behels die dubbel koderingsteorie? “Dual coding theory reached maturity in Paivio’s (1986) second classic book, *Mental Representations: A Dual Coding Approach*”(Mayer 2002:403). Paivio het gedurende 2001 saam met Sadoski ’n opvolg op hierdie boek geskryf naamlik: *Imagery and Text: A Dual Coding Theory of Reading and Writing*.

*“thought never occurred without a
mental image
Aristotle*

Die basiese uitgangspunt van ‘Dual Coding Theory’ kan in twee stellings opgesom word.

Eerstens, “...that humans possess separate information processing systems for words and pictures;” en tweedens “...that deep cognitive processing involves building verbal and pictorial representations, organize them, and connecting them with each other” (Mayer 2002:403).

Pestalozzi het in onderrig van die veronderstelling uitgegaan dat “concrete sense impression was the foundation of all knowledge” (Mayer 2002:404). Hierdie skrywers kom tot die gevolgtrekking dat “mental imagery has played a powerful role in literacy throughout history” (Mayer 2002:404) verwysend na Sadoski en Paivio (2001:40) Dit word uit hierdie teorieë meteens duidelik dat beelding ’n buitengewoon belangrike rol in die leerproses speel.

*Images convey the ways in which we
invest or withdraw meaning from the
social world.
John Dirks*

John Dirkx is verbonde aan die Education Resources Information Centre (ERIC) en is baie diep geïnteresseerd in lewensveranderende leerprosesse by volwassenes. Een van die hoekstene van transformasieteorie is die proses van individuasie. 'n Hele aantal wetenskaplikes het indringende navorsing gedoen op *transformation theory* en hoe beelde, simbole, rituele, fantasie en verbeelding 'n rol in die proses van transformasie speel. Hier, skep ek 'n koppelvlak tussen die werk van die deskundiges op die gebied van transformasieteorie, en die verbeeldingryke benadering tot terapie, soos teruggevind kan word in die werk van Jung. Jung het in 1921 die begrip 'individuasie'

...learners compose their lives by using imagination and critical reflection to interpret their life story within the social context.

Nelson

geskep (vgl. Jacoby 1990). "Individuation involves differentiating and becoming aware of the presence of the different selves operating within the psyche. This requires an imaginative engagement with the unconscious, a working dialogue between ego consciousness and the powerful contents of the unconscious" (Dirkx 2001:23).

"From Jung's perspective of individuation... we understand that the ego is just one player within the psyche, and not a very powerful one at that" (Dirkx 2001:23).

*...what matters most in learning is what matters to the deep ground of our being, the psyche or soul, what is 'primary, original, basic, and necessary' (Sells 2000:3).
"This way of knowing is felt to be mediated largely through images rather than directly through concepts of traditional forms of rationalism (Dirkx 2001:23).*

Hier kom 'n deurslaggewende insig vir hierdie studie aan die lig. Indien 'n lewe saamgestel word deur verbeelding en kritiese refleksie op die interpretasie van 'n lewenstorie binne 'n sosiale konteks, dan is die aard van die verhale wat vir jongmense vertel word van konstituerende belang vir hulle lewens. Verheffende, passievolle lewens van oorgawe en toewyding kan dan deur

verhale gevorm word. Strewende, hoopvolle en uitreikende lewens kan so tot stand kom. Dit is presies wat die volk Israel verstaan het. Brueggemann (1993:173) skryf: “Israel practices nurture in passion by including its young in its narrative imagination”

4.2 BEMARKER BY UITNEMENDHEID

Sy wil iets aan ons verkoop, wat ons nie altyd nodig het nie

Brueggemann (1992:14) waarsku dat indien die konstituerende konsepte van kwaliteit lewe nie uit die Bybelverhale gehaal word nie, die gemeenskap sodanige idees op 'n ander plek sal vind, naamlik: “...the consumer ideology which they get in advertising”.

...a civilization of the visual image

Gilbert Durand

Van die sterkste kragte in ons verbruikerssamelewing is die advertensiewese. Die sosioloog Douglas Massey (2002:25) skryf hoe “extremely effective” adverteerders geword het om menslike gedrag te rig. Omdat dit oor geld gaan, wat so 'n ontsettende sterk motiveerder vir gedrag is, het persone in hierdie sektor van die samelewing jare se uiters intensiewe navorsing gedoen om produkte en idees effektief te bemark. Die bewussyn dat besluitneming nie primêr deur rasionele denke bepaal word nie maar oorwegend deur emosie, sorg

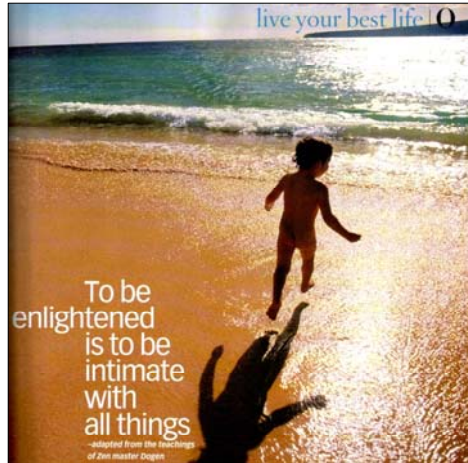
...marketers don't sell products, they sell dreams.

John Hunt and Reg Lascaris

daarvoor dat die emotiewe benut en selfs uitgebuit word om produkte of idees te verkoop (Massey 2002:25). “Our colleagues engaged in the practical application of social science – marketing, advertising, and political campaigning – have known this [dat emosie botoon voer in besluitneming] for a long time. They have not simply recognizes the duality between the emotional and the rational brain, but have sought to cultivate and exploit it” (Massey 2002:25). Hy sê: “...emotionality supersedes rationality in both timing and influence”. Ek dink die kerk, en dan spesifiek die pastor kan baie leer by die subtile maar geweldig effektiewe wyse waarop inligting, kennis en idees op verbeeldingryke wyse deur die advertensiewese oorgedra word. Indien ons

oplet hóé effektief verbeelding in die advertensiewêreld ingespan word, sal dit ons laat nadink oor die moontlikhede wat verbeelding ook vir terapie inhou.

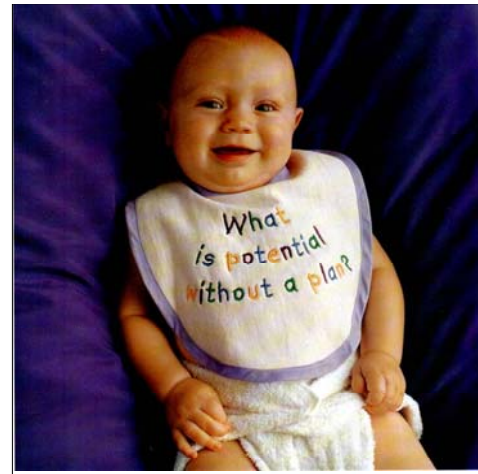
TO BE ENLIGHTENED IS TO BE INTIMATE WITH ALL THINGS



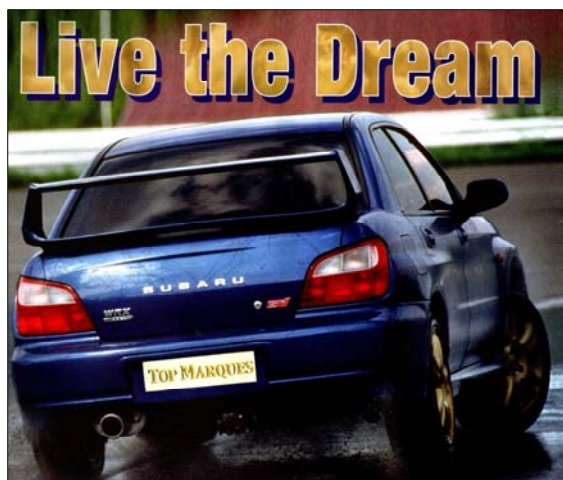
'n Nuwe, toepaslike en eietydse herdefiniëring van die verligting

WHAT IS POTENTIAL WITHOUT A PLAN?

Lewensversekering. Broosheid, moontlikheid en potensiaal word op kleurvolle persoonlik aansprekende wyse gerig. Wie kan dit betwyfel dat hy die termyn aan sy kant het.



LIVE THE DREAM



Krag, spoed, styl, gerief, en weelde word baie bondig en uitdagend saamgevat

just imagine ■ Edgars

CREATIVITY IS LIFE



It makes “sense”. It impacts the senses.

Veelseggend dat so ‘n groot maatskappy net ‘n drie-woord-titel feit konstateer!

SO FLAT SO DEEP



Twee teenstrydighede wat gelyk waar is? Kontras kan op ‘n unieke wyse inspireer!

OUT OF THE ORDINARY

Buitengewoon! Selfs die groot maatskappye wil nie deel wees van ‘n groot storie nie, maar van die klein detail wat hulle van die res onderskei.

“The closer you look at Investec, the more you’ll see what makes us stand apart.”



Dreams are not an intangible, wishy-washy issue for marketers or advertising practitioners like ourselves, because marketers don't sell products, they sell dreams. Show understanding of individual aspirations or show how a product fits into a consumer's imagined, ideal lifestyle and you are close to clinching the sale. The commercial marketplace is built on dreams. (Hunt & Lascaris 1998:3).

"Dreams define who we are and who we want to become" (Hunt & Lascaris 1998:2).

"Dreams provide marketers with insights into how we spend and save money and how we use our time" (Hunt & Lascaris 1998:2). Op Donderdagaand 1 April 2004 luister ek na 'n radioprogram oor Classic

*The market ideology wants us to believe
that the world is profane.*

Walter Brueggeman

FM, en skakel 'toevallig' in op 'n besprekingsprogram oor *Resilience in business*. Daar word toe verwys na die geleentheid wat *Lego blocks for adults* in die *boardroom* gebruik word. Die spreker verwys na "serious play" en verduidelik wat hy daarmee bedoel. Dit is spel tussen volwassenes, ja, jy lees reg, die 'CEO's' wat die konstruksiemetode gebruik. Daar word gebruik gemaak van spel, humor, simbole en metafore, en sodoende word uitkomstes bereik wat nooit voorheen in dieselfde konferensiekamer deur dieselfde mense bereik sou word nie. "Lego" het baie navorsing op hulle nuwe produk gedoen, en die terugvoer van kliënte is uitsonderlik positief.

4.3 DIE FILMBEDRYF

Ons leef in 'n postmoderne wêreld. Deel van hierdie wêreld is films waarin tyd en konteks geweldig gerelativeer en verwring en gemanupuleer kan word. Binne sekondes kan verbeelding millennia oorspan, en monsters en wesens sien wat miljoene jaar gelede geleef het, en wat op die doek lewensgroot voor jou hardloop. Die oertye word so realisties voorgestel dat ek en jy 'n bewuste poging moet aanwend om te besef dat dit nie regtig is nie. Ek verwys na films

soos *Supercroc*, *Jurassic Park*, *Hulk* en *The Ballad of Big Al*. In so 'n wêreld moet die pastor die kragte in aanmerking neem wat op sy eie lewe sowel as die gespreksgenoot se lewe afspeel. Die praktiese teologie kan veel leer by die wyse waarop die kunstenaars interdisiplinêr werk. Skrywer en regisseur se verbeelding moet mekaar 'ontmoet', en dan moet die konsepte op 'n baie kreatiewe wyse deur die ontwerpkunstenaars en filmspan ontwikkel word. Steven Spielberg is een van die uitsonderlike regisseurs wat 'n boek kan neem, en 'n meesterfilm daaruit kan maak. Dit was weereens die geval met *Jurassic Park*. "Based on Michael Crichton's best selling novel, *Jurassic Park*, director Steven Spielberg presents a masterpiece of imagination, suspense, science and cinematic magic that has quickly become the most successful film in worldwide box-office history. An Adventure 65 Million Years In The Making" a STEVEN SPIELBERG film 1993.

Een van die mees kreatiewe en verbeeldingrykste skeppings in die filmwêreld is *Walking with Dinosaurs*. Van hierdie film word gesê: "Where Fiction meets Fact". Vir die praktiese teologie, soos ek dit in my werk verstaan en weergee, is dit 'n baie belangrike stelling. Ek is ook diep geïnteresseerd oor die ontmoetingsplek van feit en fiksie, en glo dat verbeelding baie hiermee kan help. Die filmbedryf integreer of meesterlike wyse die wetenskaplike bevindings, met verbeeldingskrag. Die resultate is dikwels asemberouend.

Nuwe lewe, nuwe skeppings, gebaseer op die oorlewering en opbrengs van die tradisie en die geskiedenis van 'n spesifieke individu, is sterk aanknopingspunte met die narratiewe pastorale terapie. Hier wil ons wetenskaplike bevindings, eietydse konteks en geloof oftewel metafisiese voorstellings, op kreatiewe wyse in verband bring.

"The latest scientific findings, advanced computer graphics and strong history stories are combined as we return to the sights and sounds of extinct worlds"
www.bbc.co.uk/beasts.

Tyd, plek en omstandigheid word gerelativeer sonder om 'n atmosfeer of aanvoeling van onrealistiese en verregaande absurditeit te skep.

"Walking with Beasts takes you on a journey through time to distant worlds: from the hottest, wettest climate the earth has ever known to one of the

coldest – the Ice Age. See the early forerunners of the whale (walking!), avoid the carnivorous pig the size of a rhino, and pity the horse the size of a cat, eaten by a bird the height of a man! And we humans are not safe either – mighty sabre-toothed cats with teeth the size of carving knives have a taste for our own ancestors! The demise of the dinosaurs, 65 million years ago, did not leave the world empty” www.bbc.co.uk/beasts

Daar is ook nog die films: *Triumph of the Beasts* en *The Beasts Within Walking with Beasts* (BBC 2001)

Die punt wat ek wil maak, is om te sê dat as die filmbedryf so vindingryk met werklikheid, onwerklikheid, tyd en voorstelling kan omgaan, dat mense in vertwyfeling beland tussen feit en fiksie, dit teoloë voor 'n besonder groot uitdaging stel of hulle in terme van die onsigbare konsepte van geloof, hulle ook daarin slaag om mense in verwondering te laat. Watter voorstellingskrag benut teoloë? Is hulle so dringend verbind tot hulle saak as die filmmakers?

Die genoemde films is moontlik ekstreme voorbeelde van verbeelding, en die vermenging van feit en fiksie. Maar selfs in minder opspraakwekkende films, word die werk van 'n skrywer, 'n regisseur en akteurs dikwels so kreatief aangebied dat dit 'n geweldige aanspraak op mense maak. 'n Voorbeeld is die film: “Life is beautiful” waarvan gesê word: “A wonderful legend that proves love, family and imagination conquers all” (anon.1998 Miramax).

4.4 DIE BYBEL

Die Bybel is 'n fantastiese boek. “Stories of sea monsters, talking animals (snakes or donkeys), beasts full of horns and eyes, a tower that reaches almost to heaven, a river turning into blood, parting seas, floating axe heads, consultation with mediums and seers, the resurrected dead, a woman impregnated from/with deity, a tour of a throne room in heaven - all these stories are unbelievable in that they are not part of everyday experience and reality” (Pippin 2000:86).

Die Bybel is 'n ontsaglik verbeeldingryke boek. Dis, wat my betref, dié droomboek van alle droomboeke. Aanvanklik, toe ek oor die Bybel en verbeelding gedink het, het ek gereken daar sal 'n paar toepaslike verwysings

moontlik na vore kom. Met verdrag, het ek net besef dis basies oral! Onthullings, openbarings, verhale, wonderwerke, drome, toekomsvoorspellings, visioene, reise, gedigte, metafore en beelde, simbole, dis oral. Daar loop 'n goue, polsende verbeeldingryke draad deur die Bybel. Geloof, en verlossing, en hiernamaals, en God, maak ten diepste nie die sterkste aanspraak op logika of die rede nie, maar op die verbeelding! Die aanspraak van die Skrif is op 'n oortuiging van die hart na die Onsigbare, Onmeetlike, Onbewysbare, ja, die On-redelike in die sin dat dit die rede, verstand en empirie te bowe gaan. Die Christelike geloof, en die godsdienste van die wêreld, maak in die laaste instansie nie veel staat op die sigbare werklikheid nie, maar 'kyk' na die transendentale.

Selfs net om aan God te 'dink', het ons verbeelding nodig. "Verbeelding maak dit vir 'n mens moontlik om God in sy verskillende 'beelde' onder verskillende omstandighede te ontmoet en te ervaar. Om net 'n paar voorbeelde te noem: God se almag en onmag, God as Vader, Bevryder en Regter" (Vos 1999:506). Ons kan nie anders as om metafores oor God te dink of te praat nie.

Ek beskou die oes van verbeeldingryke Bybelse verhale, die *Prophetic Imagination* (Brueggemann), as van deurslaggewende belang vir die verstaan van verbeelding in pastorale terapie.

"One of the greatest sources of information on dreams and their effect on the human race is the Bible" (Francis 1995:12). Dink byvoorbeeld aan Jakob se leer, Farao en Josef, Moses en Salomo. Ek gebruik spesifiek hier drome in verband met verbeelding, omdat baie van die Bybelse voorbeelde dan sogenaamde *lucid* drome is, drome wat in 'n semi-wakker toestand 'gedroom' word, omdat dit duidelik is dat die dromer byvoorbeeld terug praat en reageer en kommunikeer soos in die wakker toestand. Dit is drome van betrokkenheid, wat op 'n ander vlak lê as nagmerries en absurde kombinasies en konstruksies van die werklikheid. Daar is die droom van Nebukadnesar, en van Daniël. Hoe duidelik die visioene, boodskappe en oortuigings van die profete voorgestel moet word, weet ons nie. Wat ons wel kan sê, is dat dit ten nouste met verbeelding, voorstelling in 'n wakker of semi-wakker toestand verband hou. In die Nuwe Testament lees ons in die eerste bladsye reeds van

die droom van Josef, naamlik dat Maria 'n baba sal ryker word. Daar is die droom om te waarsku teen Herodus, wat die vlug na Egipte tot gevolg het.

Tertullianus (160 – 230 nC) vra: “Is it not well known to all people that the dream is the most usual way that God reveals himself to man?” (Francis 1995:12). Die Nuwe Testament het deurlopend getuie van uiters verbeeldingryke en metaforiese gebeure, en eindig immers in seker een van die verbeeldingrykste bronne op die aarde, die Openbaring aan Johannes op Patmos.

In Christus se prediking staan die gelykenisse en die wonders prominent, en dit gryp die verbeelding aan. Paulus se sendbriewe is deurdrenk van metafore en maak 'n sterk aanspraak op verbeelding. Tot vandag, is dit die geval dat mense op godsdienstige terrein die duidelikste aangespreek word nie deur die feite nie, maar deur die beelde.

Experience and Scripture teach that the heart is most powerfully touched, not when the mind is entertaining abstract ideas, but when it is filled with vivid images of amazing reality (Hughes 2001:110).

Die rede, intellek en taal het die geneigdheid om in te sluit, te definieer en te lokaliseer ter wille van begrip. Dit is juis verbeelding wat ruimtes oopmaak en wêrelde skep wat groot en oop is. Oop vir moontlikhede, oop vir oortuiging, oop vir verwondering, oop vir verandering, oop vir die onwaarskynlike, die onmoontlike.

“Verbeelding maak ruimte vir God om God te wees. Dit laat mense daarop reken dat Hy die onmoontlike kan doen, dat Hy mense kan herskep en hulle harte, denke en lewenskoers kan verander, dat Hy in die geskiedenis van mense betrokke is” (Vos 1999:506).

Die Bybel is God se geskrewe, taalmatige openbaring aan ons. Om oor geestelike, onsigbare dinge te praat, is metafore nodig. Om geestelike ervarings te voltrek, te verinnig en te vier, is rituele en simbole nodig. Hiertoë is die Bybel vir ons 'n onontbeerlike bate. Die meeste konsepte waarop dit werklik aankom in godsdiens, ek noem enkele, geloof, hoop, liefde,

verlossing, vergifnis, genade, hiernamaals en hemel, kan nie in letterlike taal beskryf word nie. Ek neem net die voorbeeld van die konsep kerk, en herinner die leser aan die veelvoudige metaforiese uitsprake oor die kerk. Daar is baie.

“Die kerk is met metafore omring. Die kerk is byvoorbeeld God se oogappel, Christus se bruid, God se volk, Christus se liggaam, die lig vir die wêreld en die sout van die aarde. Metafore gee sin aan die kerk se bestaan en wys sy plek en funksies aan” (Vos 1999:506).

Die Bybel maak veel van onthou. Die volk moet onthou. Hulle moet vier. Hulle word by hoevele geleenthede opgeroep, moet nie vergeet nie. Kyk terug, roep in herinnering, eer, erken en respekteer God se bemoeienis met julle, en projekteer dan die lyn van sorg, onderhouding, vergifnis, straf, genade, die toekoms in. Vertel julle kinders.

Benewens onthou, is die toekomsgerigtheid prominent deel van die aangename spanning van die lewe. Kyk!, kyk vooruit. Ver wag ’n beter môre, God is in die toekoms, Hy kom vanuit die toekoms (Müller 1996:115) Hy kom nuut maak, nuwe moontlikhede skep, alles sal anders wees. Die Messiasverwagting, die wederkoms, bou op verbeeldingryke, hoopvolle ‘voorstellings’ van ’n nuwe era. Dit fasiliteer hoop.

Jer 29:11 “Ek weet wat Ek vir julle beplan, sê die Here: voorspoed en nie teenspoed nie; Ek wil vir julle ’n toekoms gee, ’n verwagting”

Heb 11:27 “Hy het volhard soos iemand wat die onsienlike God sien”

Handelinge 8:55 “Maar Stefanus, vol van die Heilige Gees, het opgekyk na die hemel en die heerlijkheid van God gesien...”

Hierdie ‘sien’, is nie die sien van die oog nie, dis die ‘sien’ van die geestes oog. Die orgaan waarmee hierdie kyk plaasvind, is nie die brein of die oog nie, dis die verbeelding. Die Bybel praat op baie plekke en baie maniere van verbeelding, drome, visioene, gesigte en openbarings. Dit gaan oor ’n groot hoeveelheid beelde wat op verskillende wyses ‘gesien’ word.

Ek noem ’n aantal voorbeelde. Ek maak nie aanspraak op volledigheid of op deeglike eksegese nie. Ek werk nie sistematies nie. Ek doen nie ’n Bybelse gefundeerde ondersoek na verbeelding nie. Ek raadpleeg nie die

Bybelwetenskappe se insigte oor genoemde tekste nie. Ek beantwoord nie die vraag: Watter verbeeldingryke tekste is daar vir die narratiewe pastorale terapie nie. Ook nie die vraag: Hoe kan die Bybel in verbeeldingryke narratiewe terapie benut word nie. Dit sou 'n studie op sy eie regverdig. Al wat ek doen, is om te sê dat daar baie verbeeldingryke verhale, geleenthede en konsepte in die Bybel voorkom. Dit is opmerklik verweef met droom, beeld, visioen en openbaring.

Een van die gunsteling plekke waar mej. Verbeelding tuis is, is die bladsye van die Bybel. Sy is tuis en op haar gemak daar.

4.5 AFRIKA RENAISSANCE

Wêreldstapper: Vat net byvoorbeeld die Afrika Renaissance. Dis 'n wonderlike konsep. Ek glo daar sal nuwe lewe in Afrika kom. Al is die debat oor die Renaissance hóé negatief in die pers. As gelowige glo ek in die herlewing van Afrika. God is in Afrika se toekoms. Hy, God, sal Afrika laat opstaan. Mbeki is een van die min politieke leiers wat werklik droom. Wat werklik nóg droom. Ek respekteer hom daarvoor. Ek kom nou uit Mosambiek. Al vertel die werklikheid 'n ander storie, glo ek nogtans as gelowige dat Afrika 'n groot toekoms het. Ons hóéf nie vasgevang te word in vandag nie.

Verbeeldingryke narratiewe terapie begin en eindig nie binne die vier mure van 'n spreekkamer nie. Wêreldstapper wys uit hoe 'n verbeeldenaar wyd en saam met sy land se mense droom. Verhaalskeppende pastorale terapie staan nie as 'n geïsoleerde weeskind in Suid-Afrika nie. Die verbeeldingryke pastor kyk nuus, hy lees die koerant, hy is terdeë bewus van die land waarin hy woon, van die kontinent waar hy pastoraat beoefen. Hy weet terdeë dat hy met 'n land en kontinent te doen het met ongekende wreedheid, vol gevare. 'n Land met misdad en armoede en HIV/VIGS en rassisme, werkloosheid en benewelende syfers van kinders se lyding, waar kinders verwaarloos, verwerp en mishandel en misbruik word. Maar dit is nie al nie. Afrika het 'n polsende ritme van mense wat droom. Van 'n herlewing van die kontinent se sterk positiewe kragte, 'n kontinent met verhale soos min.

En dit is 'n uitdaging wat aan hom gerig word om sy pastoraat te beoefen in die konteks van 'n land wat dromers en nie-dromers het, om 'n wilsbesluit te neem oor waar

*Every human character occurs only once
in the whole history of human beings.*

Isaac Bashevis Singer

hy homself posisioneer. 'n Eg verbeeldingryke pastor staan met sy hand bo sy oë op die kruin van die uitkykpunt by die vallei van duisend heuwels. Hy voel die hartklop van Afrika, hy weet van 'n kontinent waar baie bloed gevloei, en 'n oorfloedslewe vir miljoene al 'n werklikheid geword het. 'n Land waar elke asemteug die verhaal vertel: "Uit die chaos die lewe".

4.6 'N DEUR MET 'N NAAMBORDJIE

Hierdie navorsing wys opnuut uit hóé belangrik die persoon van die pastor in terapie is. Gerkin (1984:28-35) wys op die noodsaak dat die pastor met sy eie storie goed bekend moet wees. Hierdie prominente rol van die pastor in terapie moet reg verstaan word. Die magsrol wat in die diskoers rakende terapeute aan die orde van die dag is, word in die narratiewe benadering gedekonstrueer. Die voorgestelde magsrol van die diskoers spruit uit die onderskeiding tussen die leke en die ingeligtes, sowel as die aanname van meerdere kennis en insig by die terapeut. Binne so 'n diskoers word die terapeut beskou as iemand wat leiding moet gee, iemand wat antwoorde het en oplossings kan bied. Langs hierdie diskoers word terapeute op analoë wyse meganisties vergelyk met die werktuigkundige of mediese praktisyn, wat herstelwerk of 'n diagnose doen. Dit kan lei tot oorheersing en manipulering van die proses, waarin ander mense se lewens beheer, gestuur en gerig word aan die hand van die terapeut se standpunt. Iemand wat formidabele werk doen oor die terapeut se rol en posisie in terapie, is Michael White (1990).

Verbeelding werk veelsydig, interkontinentaal en met 'n asem benewende spoed en kreatiwiteit. Sy is baie besig. Sy het 'n internasionale paspoort.

VOËLTJIEBEK EN RUG UITHAAL

Dis koud. Dis winter. Ek en Willie staan op die agterstoepie van die kombuis op Goedemoed . Ons staan son se kant toe; koffiebekers word styf toegevou met hande; bibberweer. Hy vertel van jare gelede op dieselfde plaas. “Daardie jare het ons nog Merino’s geskeer. Ek was ’n jong seun, maar het gretig ingespring omdat die geld goed was. Dit was baie, baie harde werk. Sommige het maklik geskeer, maar ander moeilik. Die skape wat taai was om te skeer, is so ongesiens oorgeslaan vir die volgende man. Maar dan het Pa se stem ferm opgeklink: ‘Moenie uitsoek nie kêrels, skeer voor die voet.’ Die taaies het so moeilik geskeer, ons het gesê jy skeer ‘voëltjiek’. Dit was ook nie die gebruik om regop te kom om ’n moeë rug te rek nie. Al voel dit hy breek af, ons het staan en skeer. Dit was ’n skande om ‘rug uit te haal’. Dis dan wanneer daar stories vertel is. ‘Hoekom jaag Jakkals vir Haas?’ Ons het gelag en lekker gewerk, die pyn vergete.”

Dit het my laat dink...

5 WATTER TALE IS SY MAGTIG?

Taal lê ten grondslag van ons werklikheid, en daarom is dit baie belangrik dat ons verbeelding se taal probeer verstaan. Sy is veeltalig, wat dit tegelyk maklik en moeilik maak om haar te verstaan. Maklik omdat sy in my en in jou taal praat. Nie net die taal van ons volk nie, maar in ons eie, individuele, persoonlike taal. Sy ken ons taal deur en deur. Dis ook soms moeilik om haar te verstaan, omdat sy so spesifiek die taal van die prater praat, dat die hoorder nie noodwendig die uiters spesifieke dialek van die verteller snap nie.

As ons verbeelding werklik goed wil leer ken, moet ons haar taal leer verstaan, haar idiome en beskrywings en beedspraak. Dit is ook vir die terapeutiese situasie

*It is feeling and force of imagination
that make us eloquent.*

Marius Valerius Martialis

noodsaaklik om verbeelding se taal te probeer begryp, omdat duidelike

kommunikasie en verstaan vir terapie van dringende belang is. Wie kan en wil terapie sonder taal betree?

Taal (tale; -tjie) **1** Kommunikasiemiddel van die mens, voortgebring deur die spraakorgane; menslike spraak; ook, die skryfvorm hiervan: *Taalgebruik, hoor, aanleer, interpreteer.* **2. (a)** Besondere, karakteristieke spraak van 'n bepaalde gemeenskap, groep, volk, e.d. *Afrikaans as taal van 'n paar miljoen sprekers in Suid-Afrika. Die tale van Europa, Afrika, Amerika, Asië. Iemand wat baie tale kan praat. Moedertaal. 'n Dooie taal, wat nie meer gepraat word nie, soos Latyn. (b).* Kultuurvorm van 'n taal; teenoor *dialek; daar is baie tale in die wêreld maar nog baie meer dialekte. Standaardtaal. (c).* Tipiese taalgebruik van 'n bepaalde kleiner groep, kring: *die taal van boewe, diewe, juriste, boere.* **3.** Wyse, manier waarop taalelemente gerangskik word; styl: *plat, gekruide, deftige, verhewe, sterk taal. Die taal van die poësie.* **4.** Stel middele anders as gesproke taal waardeur kommunikasie bewerkstellig word. *Die taal van diere. Gebaretaal. Tromtaal. Liggaamstaal.* **5.** Inhoud, betekenis van 'n bepaalde middel: *Die taal van liefde, van oë, van die musiek. Blommetaal.* **6.** Kunsmatige sisteem met eie notasiewyse waarin elke teken, ens. Presies omskryf is: *rekenaartaal.* (Odendaal 1994)

I suggest that imagination has no sense language of its own. Maybe it has no language at all of its own. Even those words which are most appropriate for discussing imaginative products – tension, inhesion, vision, voice, expression, authenticity, surface, spontaneity, fecundity, structure, maturity, unit, integrity, creativity – are concepts that do not present themselves as images or have images as their first reference (Hillman 1979:173).

Wanneer ons luister na die stories van verbeelding in terapie soos vertel deur my mede navorsers, dan blyk dat hulle nie direk oor verbeelding praat nie, omdat ons nie kan nie. Hulle gebruik stories, en in die stories, metafore en

simbole om oor hulle en ander mense se verbeelding te praat. In verbeeldingstories, betree ons die wêreld van die onvasvatlike.

Die misterie van verbeelding behels menslike ervaring waarvoor ons nie genoeg en duidelik genoeg woorde het nie. Verbeelding laat ons sprakeloos! Maar oor so 'n

fantastiese deel van ons lewe wil ons allermens swyg. Daarom gebruik ons taal wat amper, omtrent, moontlik, min of meer, sê. Taal wat voorlopig is, taal wat 'soos,' wat 'asof' sê. Wat duidelik blyk, is dat verbeelding 'n groot voorliefde het om haar met metafore, beelde en simbole uit te druk. Wat het die referente gesê van haar taalgebruik? Netnou, wanneer ons al die tersaaklike dokumentasie ter tafel het, sal ons terugkeer na hierdie komplekse onderwerp van verbeelding se taal, en wat sy daarmee wil sê. Vir ons studie gebruik ons verbeelding se taalvermoë om stories te skep, en stories te vertel.

"When thoughts fails of words, they find imagination waiting at their elbow to teach a new language without words.

Author Unknown

The images and symbols that are used to tell the story come from the particular familial, cultural, and religious milieu of the person. The interpretive stories make use of (more accurately, are embedded in) a language world that the teller of the story takes for granted. That language world provides images, symbols, evaluative words, and word vessels for feelings that the storyteller uses to construct an interpretation of the raw stuff of experience. Indeed, for humans, it is impossible to separate experience from language (Gerkin 1984:27).

...character is shaped by images and metaphors.

Al Dueck

Speech is not of the tongue, but of the heart. The tongue is merely the instrument with which one speaks. He who is dumb is dumb in his heart, not in his tongue ... As you speak, so is your heart. Paracelsus

5.1 TWEE TERAPEUTE... TWEE KORT STORIES

Daar word vertel dat dit 'n belewenis was om een van Milton Erickson se lesings by te woon. Sy vermoë om kontak te maak en persone op 'n baie diep vlak persoonlik aan te raak, tot elkeen deur te dring en om iemand se siel aan te raak was blykbaar uitsonderlik. In hierdie besig wees met mense het hy ruim van beelde en metafore gebruik gemaak. “ he... commonly used stories, images and metaphors...” (Gilligan 2001:24).

James Hillman het 'n fantastiese kort beskrywing van Henry Corbin. Hy beskryf hom as “ a Master, a recit, an account of the imaginal life as a journey among imaginal essences, an account of the essential. In him imagination was utterly presence” (Hillman 1981:1).

6 GETUIGSKRIF VAN DRIE SELKUNDIGES

6.1 CARL GUSTAV JUNG

Wie was Jung?

Omdat ek verhalend werk, is dit vir my belangrik om nie alleen Jung se akademiese bydrae tot verbeelding te verreken nie, maar iets van sy lewens storie aan die lig te bring.

Carl Gustav Jung (1875 –1961) was getroud het vyf kinders gehad. Hy was woonagtig te 228 Seestrasse, Küssnacht. In sy oudag het hy alleen geleef in 'n huis wat hy 'Die Toring' genoem het. Hy het self die huis langs die Bollingen meer gebou, presies soos hy dit wou hê. Die lewensstyl langs die meer het hom toegelaat om hom met die mees eenvoudige take besig te wees, soos om water te pomp en hout te kap, wat hom gelukkig en tevrede laat voel het. Hier kon hy sy lewensverhaal, en sy lewenslange verbintenis met verbeelding, op skrif stel.

6.1.1 'N PA, 'N JONGMAN... EN GOD

Hy en sy pa is op reis, na Lucerne, en dan vertel hy van die opwindende aankoms by Vitznau.

Above the village towered a high mountain, and my father now explained to me that this was the Rigi, and that a cog-wheel railway ran up it. We went to a small station building, and there stood the strangest locomotive in the world, with the boiler upright but tilted at a queer angle. Even the seats in the carriage were tilted. My father pressed a ticket into my hand and said, 'You can ride up to the peak alone. I'll stay here, it's too expensive for the two of us. Be careful not to fall down anywhere.'

I was speechless with joy. Here I was at the foot of this mighty mountain, higher than any I had ever seen, and quite close to the fiery peaks of faraway childhood⁸. I was, indeed, almost a man by now. For this trip I had bought myself a bamboo cane and an English jockey cap – the proper articles of dress for a world traveller. And now I was to ascend this enormous mountain! I no longer knew which was bigger, I or the mountain. With a tremendous puffing, the wonderful locomotive shook and rattled me up to the dizzy heights where ever-new abysses and panoramas opened out before my gaze, until at last I stood on the peak in the strange thin air, looking into unimaginable distances. 'Yes.' I thought, this is it, my world, the real world, the secret, where there are no teachers, no schools, no unanswerable questions, where one can be without having to ask anything.' I kept carefully to the paths, for there were tremendous precipices all around. It was all very solemn, and I felt one had to be polite and silent up here, for one was in God's world⁹. Here it was physically present. This was the best and most precious gift my father had ever given me (Jung 1961:97).

'n Verhaal van 'n pa, 'n jongman... en van God. Dit raak my.

6.1.2 JUNG WAS SY TYD VOORUIT

"I am unsystematic very much by intention" (Jung 1961:153). Vir 'n persoon met 'n ordelike, wetenskaplike oriëntasie is dit 'n groot uitspraak, veral in die tyd toe dit gesê is. Gedurende 1961 was 'n onsistematiese benadering gladnie aan die orde van die dag nie. Die gangbare norm van wetenskapsbeoefening was juis volgehoue, sistematiese en geordende werk.

In hierdie sin dekonstrueer Jung die wetenskaplike paradigma van sy tyd, terwyl dekonstruksie en die suspisie oor die wetenskaplike bestel, nog glad nie deur sy tydgenote voorgestaan was nie. 'n Stelling soos die waarin ek hom aanhaal as onsistematies met opset, plaas hom in my denke ver voor sy tyd. "... only individual understanding will do. We need a different language for every patient" (Jung 1961:153). Daarmee, in een sin, laat blyk hy die geweldige komplekse verhouding tussen terapie en taal. Iets wat steeds vandag aandag geniet, en nadenke vra. Verder verstaan hy 'n insig wat vandag nog in vele terapeutiese kringe nie gedeel word nie, naamlik die ontmoeting as gelykwaardiges. "The crucial point is that I confront the patient as one human being to another" (Jung 1961:153). Hieruit blyk sy respek vir mense, soos dat hy met belangstelling na die verhale van sy pasiënte geluister het. Die uniekheid van elkeen is gerespekteer en erken. "Therapy is different in every case" (Jung 1961: 152).

Hy hou nie van die woord 'metode' in terapie nie (vgl. Jung 1961:145). Dis te meganisties, 'n mens kan nie so oor mense praat en so 'met' mense werk nie. Ek deel ten seerste hierdie sensitiwiteit van Jung oor die woord 'metode'. Dit kan vertel van hoe jy te werk moet gaan om 'n plank af te saag, maar beslis nie as 'n woord wat terapie beskryf nie. Die woorde benadering of beskouing of werkswyse laat veel meer ruimte vir inklusiwiteit in terapie, as die woord metode.

*Critical rationalism has apparently
eliminated... the idea of life after
death.*

Jung

Hy worstel met die vraag waarom mense so geneig is om aan bekende weë vas te klou. Hy skryf van "the brick wall of traditional views" en dan "... the steel of people's prejudice and their utter incapacity to admit unconventional possibilities" (Jung 1961:120). Vir my lê 'n baie sterk motief om Jung ernstig te neem opgesluit in sy vermoë om die tradisionele, die gangbare, die sosiale diskoerse van sy dag te bevraagteken. En dan veral die manier waarop hy dit gedoen het. Hy was nie 'n rebel, 'n jukbreker en 'n dwars persoon wat los van akademie, los van ander mense se idees wou funksioneer nie. Maar op 'n beskeie, besadigde en wel deurdagte manier het hy diep vrae oor die

alledaagse maniere van doen gevra. Hy was grondig wantrouig in godsdiens en wetenskap se vermoë om antwoorde vir die diepste lewensvrae te verskaf. Hy staan verbaas en teleurgesteld dat mense, selfs sy beste vriende, verkies om binne die grense van die veilige, bekende weë te bly. Hy voel uitgeskuif, en verstaan nie hoekom dinge wat vir hom van lewensbelang is, vir ander klaarblyklik nie is nie. Hy ervaar by mense 'n ongretigheid om oor hierdie, noem dit bo-natuurlike dinge, te redeneer. Hy dink nie dat daar iets “preposterous” is in die idee dat “... there might be events which overstepped the limited categories of space, time and causality” (Jung 1961:120). Hy voel; in watter wêreld het ek ingestrompel? (vgl Jung 1961:121). Sy opmerking oor sy ervaring van die vergelyking tussen die stad en die platteland interesseer my geweldig. “Plainly, the urban world knew nothing about the country world, the real world of mountains, woods, and rivers, of animals and ‘God’s thoughts’ (plants and crystals)” (Jung 1961:121). Ek kan hiermee identifiseer dat dit besonder moeilik en akademies is om oor lewe en dood, en ewigheid en die bonatuurlike dinge te gesels met mense wat nog nie 'n vark geslag het, 'n lyk gedra het, 'n koei sien kalf het, of die wreedheid en asemberewende skoonheid van die natuur eerstehands ervaar het nie. Dis 'n steriele, sekondêre wêreld, uit die wind en reën en koue en son, vêr verwyder van geboorte en sterfte, van die uil op die dak, die donkermaan en 'n solder wat kraak...

Ná baie kliniese ervaring, ná geweldig omvattende studie en reise, ná uitnemende introspeksie en baie lewenservaring, keer Jung terug na die basiese dinge in die lewe. Keer hy na Bollingen, sonder elektrisiteit, teen die meer, na stilte, waar hout gemaak word, water gepomp word en pyp gerook word, na waar stories vertel word.

Anthony Stevens (1999) in sy boek, *On Jung* (2nd ed.) nooi hy die lesers uit “... to enter into imaginal conspiracy that Jungians share with each other and with their patients. This will provide us with a common language” (Stevens 1999:28). Dit is hierdie ‘sameswering’ wat noodsaaklik is om Jung en die hele agtergrond en werking van verbeelding in terapie te kan begryp. Dit hou ten nouste verband met die erkenning van die uniekheid van die spesifieke

individuele aard van een terapeut en een persoon in gesprek met hom of haar, en die uiters genuanseerde uniekheid van die taal in daardie eenmalige gebeure.

Wat my opval, is die intensiteit, dringendheid en passie wat Jung met die lewe, en dan veral met sy lewenstaak gehad het. Die vraag na hóé om groter heelheid te ervaar, is op 'n byna fanatiese wyse nagejaag. As aanduiding van hierdie drif in hom, noem ek die voorbeeld van Freud wat twee maal by verskillende geleenthede flou¹⁰ word weens die aard van hulle gesprekke! Het jy al iemand flou gepraat? Die briefwisseling tussen Freud en Jung en die intense kommunikatiewe aard daarvan wys op die dringendheid van hierdie twee persone se soeke na groter begrip van die psige. By geleentheid bedank Jung uit 'n gesogte universiteitspos aan die universiteit van Basil, net om eers sy kop reg te kry!

Gedurende 1913 maak hy 'n integriteitvolle beslissing. Hy was toe vir agt jaar verbonde as privaat dosent aan die Universiteit van Basil. Hy skryf dat sy “preoccupation with the images of the unconscious,” hom totaal akademies lamgelê het. Hy bedank. “My experience (met die onderbewuste) ... brought my intellectual activity to a standstill. After the completion of *The Psychology of the Unconscious*¹¹, I found myself utterly incapable of reading a scientific book” (Jung 1961:218). Dit duur vir drie jaar, waarna hy weer behoorlik kan funksioneer. Gedurende hierdie drie jaar het hy baie belewenisse uit sy onderbewuste beleef in die vorm van beelde en emosies. Hy het vanuit sy wese oor verbeelding gewerk, subjektief, maar skokkend en beskamd eerlik. Ek het nog nie iemand geles wat so diep in homself gevat het nie, en daarom is sy werk vir my uiters integriteitvol en bruikbaar.

JUNG SE KENNIS

Jung kom uit 'n akademiese milieu. Sy oupa was professor, sy pa het 'n Phd. In teologie gehad. Hy het op dertien geles en gedink oor dinge waarmee min volwassenes hulle mee besig hou. Hy het 'n wye, deurtastende kennis van verskeie velde gehad. Wanneer iets hom geïnteresseer het, het hy 'n indiepte studie daarvan gemaak. Hy het wetenskaplike kennis van die teologie, mitologie, argeologie, natuurkunde, filosofie, alchemie, mediese wetenskap en

natuurlik die psigologie gehad. Hy sê: “I was especially familiar with the writers of the eighteenth and early nineteenth century” (Jung 1961:184).

Tussen sestien en negentienjarige ouderdom begin Jung sistematies en gemotiveerd kennis najaag en poog om antwoorde op sy innerlike vrae te kry.

That is the great problem before us today. Reason alone no longer suffices.

Carl Gustav Jung

Hy lees die werk van die groot meesters. Skoolvakansies as ander kinders speel bestudeer hy filosofie.

“I read a brief introduction to the history of philosophy....Above all I was attracted to the thought of Pythagoras, Heraclitus, Empedocles, and Plato. Sien 'n kort bylae oor Jung se kennis aan die einde van die hoofstuk.

Jung het 'n geweldige kennis van die natuur, maar ook van die geestelike, bonatuurlike wêreld gehad. Hy het 'n ontsettende liefde vir, en kennis van wetenskap gehad, maar die grondige gevoel dat wetenskap te min is om die mens te ontleed en te verstaan, was soos 'n skaduwee aan sy sy.

JUNG EN WETENSKAP

“I cannot employ the language of science to trace this process of growth in myself, for I cannot experience myself as a scientific problem” (Jung 1961:17).

Jung het 'n analitiese, ondersoekende, krities reflekterende intellek gehad. Hy wou by antwoorde oor sy vrae na bestaan uitkom. Hy het iets van die soeke en hunkering, die kompleksiteit van menswees begryp en in sy werk verwoord. Jung was vermoeid deur die vraag: Wat beteken dit om ten volle mens te wees, om meer volledig mens te wees? Hy het na wetenskap gereik om hierdie vrae te help beantwoord. Vir Jung beteken werklikheid om wetenskaplik te kan verstaan.

Scientific greatness is essentially a question of character. The main thing is to refuse to make rotten compromises.

Carl Seelig

“Jung often spoke of himself as a scientist. His view of science, however, was radical: he returned the soul to the center of science” (Guggenbühl-Craig

1991:40). Hoewel hy uitmuntend positief staan teenoor volhardende, nougesette studie en wetenskapsbeoefening, besef hy by tye dat die oplossings nie lê in die koudheid van intellektuele antwoorde nie. Soms is hy uitgesproke krities.

“Science works with concepts of averages which are far too general to do justice to the subjective variety of individual life” (Jung 1961:17).

Science does not know its debt to imagination. Goethe did not believe that a great naturalist could exist without this faculty.

Ralph Waldo Emerson

Hy is terdeë bewus van die subjektiewe aard van psigologie, en by nadere afbakening die terapeutiese konteks. “...by the nature of the material we are much more subjectively involved than in any other science” (Jung 1961:274).

JUNG EN VERHAAL

Daar heers die vraag in my gemoed of dit vergesog is om te sê dat Jung reeds narratief gewerk het, amper sestig, sewentig, dalk tagtig jaar gelede. Dit is beslis nie die geval in die streng tegniese verstaan van die narratiewe benadering soos dit vandag daar uitsien nie. Maar dat Jung verhale ernstig geneem het, staan soos 'n paal bo water. Hy het die spesifieke individu se verhaal geneem en op 'n unieke en spesifieke manier met daardie verhaal gewerk, sonder veralgemenings, sonder inlegkunde. Daarmee saam met 'n aanvoeling en respek vir die eiesoortige, eenmalige aard van daardie verhaal, en met 'n bevraagtekening van die diskoerse wat die verhaal onderlê. Hy het terdeë besef dat sy eie storie in alle opsigte 'n deurslaggewende rol speel in die terapeutiese proses.

“My life is a story of the self-realisation of the unconscious. Everything in the unconscious seeks outward manifestation, and

Myth is more individual and expresses life more precisely than does science.

Carl Gustav Jung

the personality too desires to evolve out of its unconscious conditions and to experience itself as a whole” (Jung 1961:17). In sy boeke loop sy eie verhaal en die van ander, asook die mitologiese verhale, soos 'n goue draad deur.

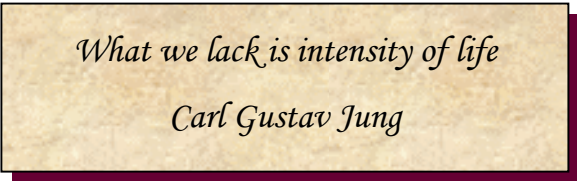
Vertel lê aan die hart van ons bestaan. Die onbevatlike, verhewe en ruimtelike bestaan van die gees word so verwoord. Deur stories, word hierdie werklikheid betekenisvol genietbaar.

“... it is important and salutary to speak also of incomprehensible things. Such talk is like the telling of a good ghost story, as we sit by the fireside and smoke a pipe” (Jung 1961:331). Hy het dit nie alleen onderskryf nie, maar self gedoen. Dit laat 'n mens wonder hoeveel van die vertelkuns hy by sy predikant pa gekry het, en hoeveel hy geleer het deur sy ander meesterverteller mentor, Sigmund Freud. Hy skryf: “I can only ‘tell stories’. Whether or not the stories are ‘true’ is not the problem. The only question is whether what I tell is *my fable, my truth*” (Jung 1961:17).

Verbeeldingryke stories in verhaaltrant binne terapie, is 'n ou diamant wat weer in ons dag afgestof en blinkgevryf word!

“Clinical diagnoses are important, since they give the doctor a certain orientation; but they do not help the patient. The crucial thing is the story” (Jung 1961:145).

Jung het nie net met ander mense se verhale gewerk nie. In wat ek beskou as die hoogtepunt van sy werk, naamlik *Memories, Dreams, and Reflections*, (1961) is daar ontsettend baie van sy eie verhale, drome, herinneringe en betekenisvolle insidente van sy lewe opgeteken. Hy het besef, in terapie, is sy eie verhaal ook ten seerste op die spel.



What we lack is intensity of life
Carl Gustav Jung

JUNG EN DIE ONSIGBARE, ONMEETBARE WÊRELD

Hy het sy lewe gewy aan die nadenke oor hierdie onsigbare, maar werklike wêreld. Laat ek die voorbeeld van die sterre gebruik. In die dag is hulle onsigbaar, maar beslis nog werklik, en bestaan beslis, al het ons 'n baie beperkte begrip van hulle daar wees, hulle spoed en grootte.

“To the intellect, all my mythologising is futile speculation. To the emotion, however, it is a healing and valid activity; it gives a glamour which we would not like to do without. Nor is there any good reason why we should” (Jung

1961:331). Met wysheid skryf hy oor die moderne mens, veral stedelinge, se “loss of connection with the past” ... “uprootedness” en belewenis van “discontents” (vgl Jung 1961:263). ’n Baie grondliggende soeke na heelheid, na eenheid en integrasie vorm die basis van Jung se antwoorde vir die mensdom se gebrek aan verankertheid.

Een van sy groot bydraes is geleë in sy studie van die anima en animus, en die teorie dat daar nie net iets soos suiwer manlikheid en suiwer vroulikheid bestaan nie, maar dat manlike en vroulike eienskappe op ’n uiters komplekse manier in elke individu in ’n unieke mengsel terug te vind is (Meyer et al 1997:111-112). Jung het ’n spesifieke verband gesien tussen die kreatiewe persoon en teenstrydighede wat met kreatiwiteit gepaard gaan. Hy skryf: “Every creative person is a duality or a synthesis of contradictory qualities” (Jung 1966:101). Jung het baie aandag en nadenke in sy lewe aan teenstrydighede gewy. Hy sê: “...a large part of my life work has revolved around the study of the problems of opposites” (Jung 1961:260). In die ernstige besinning oor verbeelding lê ons myns insiens hier naby die kern van haar bydrae, naamlik dat verbeelding ons help om die onhoudbare teenstrydighede wat die rede deur analise van mekaar losskeur, te integreer en in samehang te kan akkommodeer. Jung ([1954]1995:214) skryf: “... every endeavour of our human intelligence should be bent to the achieving of the simplicity where contradictories are reconciled”. Dit is die skerp onderskeiding tussen liggaam en siel wat tot baie van die probleme wat weens ’n gebrek aan heelheid ervaar word, aanleiding gegee het.

“... the dualisms that have plagued European thought from the time of Parmenides and Plato through Descartes and Kant down to our own time” (Kaufmann 1992:39). Die dualismes kan almal teruggevoer word na die liggaam-siel skeiding, wat indien dit tot volle konsekwensies deurgevoer word, tot geweldige spanning en uiteindelik die gevoel van versplintering lei, en wat voorgestel kan word met die beeld van die klip op die miershoop wat omgekeer word. My self, my denke, my bestaan, loop in duisend rigtings. Hierdie ongemak wat ervaar word as mense hulleself nie as heel of as eenheid ervaar nie, gee aanleiding tot vrae en is dikwels die oorsaak waarom

hulle vir terapie aanmeld. Daar is 'n diep versugting na die gevoel van heelheid en eenheid van die self. Daar bestaan meervoudige selwe, maar dit is belangrik om dit as 'n geheel te ervaar (sien Jung 1995:209).

Jung praat van "... the stuff of psychosis that is found in the insane. This is the fund of unconscious images which fatally confuse the mental patient. But it is also the matrix of a mythopoetic imagination which has vanished from our rational age" (Jung 1961:213). Hy sê van hierdie verbeelding dat dit "tabooed" en "dreaded" is. Iemand wat hom op hierdie weg begeef, verlaat hom op 'n onseker pad. "It is considered a path of error, of equivocation and misunderstanding. I am reminded of Goethe's words: 'Now let me dare to open wide the gate Past which men's steps have never flinching trod'"¹² (Jung 1961:213).

Daar bestaan ook vel kritiek teen Jung se werk. Ek onderskryf beslis nie alles wat hy gedoen het nie. "Jung obstructed the discovery of the mind but, in effect, contributed

An innovative scientist requires imagination, and his work is not altogether different from that of an artist or poet...

Kaufmann

a fascinating case history" (Kaufmann 1992:433). Sy *Answer to Job* wat hy as sewentigjarige geskryf het, ontbloot sy oppervlakkige teologiese kennis, sy bitterheid en sy lewenslange worsteling met sy Protestantse opvoeding (vgl Kaufmann 1992:407-433). Nieteenstaande sekere tekortkominge, wys die literatuur dat hy beslis 'n wesenlike bydrae tot die nadenke oor verbeelding gemaak het.

Hy het 'n groot belangstelling getoon in die metafisiese, die verbeelding en die siel. Hy het 'n baie goeie grondslag gelê vir verdere nadenke oor verbeelding, en die werk wat vandag oor hierdie onderwerp gelewer word, bou voort op van die fondasies wat Jung gelê het. In terme van hoekstene vir verbeelding lê sy grootste bydrae myns insiens in twee begrippe, naamlik die argetipes en sinchronisiteit.

DIE ARGETIPES

Jung se benadering word soms as argetipiese sielkunde beskryf.

“The archetype is the most ontologically fundamental of all Jung’s psychological concepts, with the advantage of precision and yet by definition partly indefinable and open. Psychic life rests upon these organs” (Hillman 1975:11). Die argetipes word die beste in die mitologiese verhale beleef, verbeeld en ervaar. Baie studie, belangstelling en ontginning word steeds gedoen op die onderwerp van die argetipes. Swanson, het in 1999 ’n Phd aan Florida verwerf met die titel: *Naturalizing the Archetypes*, en James Hollis het in gedurende 2000 ’n boek met die titel: *The Archetypal Imagination* die lig laat sien. Beide bronne lewer ’n ontsettende bydrae ook oor verbeelding. Hierdie werk gee ons ’n greep op Jung se ingewikkelde konsepte van kollektiewe onbewuste en argetipe.

“He (Jung) thought the best way to account for the relationship between thematic dream and fantasy material of individuals and their mythological parallels was an innate mental structure derived from the evolutionary history of our species. The nativistic aspect of Jungian theoretical structures, seen as responsible for organization of the human personality, led to the “phylogenetic” theory of a “collective unconscious” After years of refinement Jung called the elements of the collective unconscious ‘archetypes’. These structures, corresponding to the constancies of human experience throughout the eons, were identified as those responsible for the organization of human personalities as they are characterizable by law-like regularities” (Swanson 1999:26).

Jung het nie alleen geglo dat elke persoon ’n individuele onbewuste het nie, maar dat die mensdom gesamentlik oor ’n kollektiewe onbewuste beskik.

Jung het hierdie term gebruik om te verwys na iets wat die ‘besit’ van alle mense is; as’t ware die psigiese oorblyfsel of residu van die mense evolusionêr ontwikkeling. Jung het opgemerk dat mense van verskillende kulture gefassineer word deur dinge soos geboorte, monsters, vuur, die dood, mag, wedergeboorte, die heldefiguur, die moeder- en die vaderfiguur, die self en die skaduwee. Aan hierdie universele idee het hy die benaming *argetipes* gegee. Dit beteken letterlik die oorspronklike van die tipe. Jung het geglo dat ’n mens

hierdie argetipes eerder erf as aanleer. Vir hom was hierdie argetipes die taal of geheime kodes van drome (Maree 1997:40)

Jung het baie oor die argetipes geskryf. Hy sê: “They are, at the same time, both images and emotions. One can speak of an archetype only when these two aspects are simultaneous” (Jung & von Franz 1964:96). Dit gaan daaroor dat spesifieke beelde sterk emosies na vore bring, wat psigiese energie vrystel wat dinamies is, en sekere gevolge moet noodwendig uit die sterk ervarings voortspruit. “They are pieces of life itself – images that are integrally connected to the living individual by the bridge of emotions” (Jung & von Franz 1964:96). Dit is duidelik dat Jung veel daarvan maak om te sê dat dit bykans onmoontlik is om oor die argetipes te praat, omdat dit na die diepste innerlike ervarings verwys, waarvoor ons net sukkeltaal het om ons mee uit te druk. Dit is sake wat ons in ons kern wese aanspreek, en sterk emosies na vore bring.

“Examples of these are the hunter, the priest, and the relationships between man and woman or parent and child” (Guggenbühl-Craig 1991: 79). Ervarings ressorteer ook onder die argetipes. Dit is ’n uiters abstrakte en moeilik definieerbare begrip, en is so ontwykend en vlugtig dat dit nie vir rasioneel beredeneerde debat vatbaar is nie. Dis soos om rook te vang of te weeg. “... they cannot be scientifically observed, photographed, or measured. In short, they cannot be discussed objectively” (Guggenbühl-Craig 1991: 79).

Die argetipes druk hulleself in simbole uit.

Crisp wys op die verskynsel dat simbole en temas wat in menslike drome, fantasieë en godsdienstige gevoelens figureer, sterk ooreenstem by mense van verskillende geslagte, uiteenlopende taalgroepe, ouderdomme en kulture. Dit dui sterk op die bestaan van iets kosmies, ’n kollektiewe, onbewuste ervarings- en kennispoel. Dit is amper asof Moeder Natuur kernelemente van alle mense se ervarings iewers stoor. Snags sink ’n mens weg in hierdie kollektiewe ervaringswêreld, wat dinamies, immer bewegend en oënskynlik buite die dromer se beheer funksioneer. In drome word aspekte van jou

individuele verbintenis met hierdie onbewuste ervaringswêreld verbeeld (Maree 1997:40).

Daar bestaan 'n duidelike verband in Jung se denke tussen die argetipes en die kollektiewe onbewuste. "The collective unconscious, according to Jung, is made up of what he called "archetypes", or primordial images. These correspond to such experiences as confronting death or choosing a mate and manifest themselves symbolically in religion, myths, fairy tales and fantasies" (Microsoft, Encarta, Encyclopedia, Jung Carl Gustav 2003:1). Die argetipes is vir hom die voedingsbron of basis waaruit die kollektiewe onbewuste simboliese uitdrukking gee aan drome of fantasieë. Beelde, of sogenaamde "mental images" speel hierin vanselfsprekend 'n baie groot rol.

"As Jung conceived of it, the archetype is an innate mental category which serves to coordinate and structure the whole of human thought and behavior. These universally present categories have developed over the span of our evolutionary history. They correspond to the lasting structural components of the external world and to typical human experiences as a mammalian predator with emerging capacities. ... Jung argued that dreams and fantasies could also be interpreted as the human organism's best method for representing innate unconscious information to itself about living (Swanson 1999:40).

Die argetipes is verinnerlik oor die ongeveer ses miljoen jaar (sien Massey 2002:1) wat die mensdom aan die ontwikkel is. Dit is die weefsel van ons diepste innerlike en is volgens Jung verantwoordelik vir die koördinerende en strukturende van 'n mens se totale gedrag. Dit is deur drome en fantasieë wat hierdie diepste lewensbronne hulself aan die bewuste kommunikeer.

In terme van verbeelding ontstaan die vraag hoe die onbewuste aan die bewuste kommunikeer, en waarom dit noodsaaklik is vir ons bestaan.

The unconscious could be thought of as communicating itself to consciousness in a symbolic language reminiscent of more primitive symbolic systems and somehow closer to the experiential level of life than more abstract conceptual language. Jung also thought that

images are more efficient for communicating complex or paradoxical information than are words from natural languages (Swanson 1999:39).

The collective unconscious could be thought of as an older part of the human psyche than the conscious ego given its earlier evolutionary emergence. The archetypes form a blueprint of major occurrences in the life of our mammalian and primate ancestors. The archetypes, acting as forms without content, serve to constellate apperception as experience is accumulated. The experience provides the basic images used by the unconscious to communicate necessary transitions or elements of higher primate existence (Swanson 1999:26).

Hierdie kommunikasie tussen onbewuste en bewuste is 'n komplekse aangeleentheid wat nie maklik verstaan of verklaar kan word nie. Dit handel egter onder andere oor ervaring, wat die menslike spesie oor eeue versamel

“Art is the mirror, perhaps the only one, in which we can see our true collective face. We must honor its sacred function. We must let art help us.

Alice Walker.

het, en dan gegewe die omstandighede, deur die onbewuste deurgegee word.

Jung formed these ideas based on his belief that the unconscious could complement and compensate for missing pieces of conscious apperception. This functional account of the collective unconscious allows for prospective analysis, i.e. one that helps us to look forward to as yet unexperienced life rather than back at what has already transpired (Swanson 1999:26).

Die vorentoe kyk, hoop, droom, verbeeld, is vir die pastoraat van baie groot betekenis, en die pastor is instrumenteel in hierdie proses van opkyk, en droom “... Archetypes manifest themselves as instinctive modes of behavior which come to our consciousness through images and symbols” (Guggenbühl-Craig 1991:79). Nie alleen in die terugkyk en onthou word komplekse aangeleenthede by wyse van simbool of beelde voorgestel nie, maar spesifiek vir visualisering en vorentoe kyk is simbole en voorstellings deur beelde noodsaaklik.

SINCHRONISITEIT

Naas die argetipes het Jung 'n groot bydrae gelewer ten opsigte van verbeelding in terapie deur die begrip sinchronisiteit. Dit kom neer op betekenisvolle gelyktydigheid. Ek reken dis in lyn met die Gereformeerde Christendom se oorlewering uit die belydenisskrifte dat daar nie iets soos toeval bestaan nie. Sien artikel 13 van die Nederlandse geloofsbelydenis. (Barnard 1983:111). Hier betree ons werklik 'n diepte dimensie van geestelike denke, waar logika en intellek en rede nie 'n beduidende rol speel nie. Veel eerder word intuïsie, aanvoeling en ervaring gebruik as maatstaf vir hierdie onderwerp. 'n Mens kan sê hierdie konsep word in die geloof vir jou waar. Dis nie bewysbaar of verklaarbaar nie. Jung het hierdie woord eendag geskep ter verduideliking van 'n terapeutiese situasie. 'n Dame wat by hom in terapie was, het na 'n besonder seldsame, gekleurde besie (lees *beatle*) verwys. Net op daardie spesifieke oomblik het so 'n besie in die spreekkamer se oop venster ingevlieg (vgl. Meyer et al 1997:117). Hy het die invlieg van hierdie seldsame besie op presies die oomblik toe dit ter sprake gekom het in die gesprek, nie as 'n terloopse gebeure ervaar nie, maar as betekenisvol en bydraend tot 'n belewenis van dinge wat buite ons beheer betekenisvol gebeur. Die term sinchronisiteit verwys nie alleen na dinge wat gelyktydig gebeur en daaruit blyk betekenis dat dit saam gebeur het nie, maar die saak strek ook na menslike gedrag. “Hiervolgens word die oorsake van gedrag nóg in die verlede, nóg in die toekoms gesoek, maar in 'n 'betekenisvolle gelyktydigheid' tussen gebeure” (Meyer et al 1997:117). “Synchronicity = simultaneity + meaning. Synchronicity functions in the inner world as cause and effect functions in the outer world” (Jaffe 1990:82).

Hierdie konsep in terapie gaan daarom dat daar sekere oomblikke, sekere draaipunte en dikwels misgekykte geleenthede in terapie opduik, wat 'n *ah-ha*, belewenis tot gevolg het. Firet (1974:131) praat van “het agogisch moment in het pastoraal optreden. Agogie – hulp tot leven – is, zo gezien, zelf een creatief proces”. In terapie is alle woorde, alle handeling en alle gebeure nie maar op dieselfde vlak nie. Daar kom 'n oomblik, 'n betekenisvolle, lewensdelende oomblik, waar daar 'n verskil intree. Dit kan nie gereël,

gemanupuleer, beheer of voorspel word nie. “De kern, in de zin van het dynamische midden, van alle agogie is: leven dat leven verwekt, ...” (Feret 1974:295). Michael White en David Epston (1990:59) praat van “unique outcomes”. Dit is die unieke, eiesoortige en spesifieke oplossings wat sáám, tussen terapeut en pastorant, binne eiesoortige en onherhaalbare terapie ‘ontdek’ word. Dit word nie aan die hand van ’n formule of program ontwerp nie, maar dit gebeur waar eg verhalend gewerk word. Dit is en bly altyd ’n verrassing, vir beide terapeut en pastorant. Dit bly altyd anders as wat enige iemand voorsien of voorspel het dat dit sou gebeur. Dit behels ’n oplossing anders as die gewone, voor die hand liggende gedagtegang. Dit is vars en eiesoortig en laat mense met verbasing reageer. Hulle skud hulle koppe en vra: ‘Dat dit nou die oplossing kon wees, wie sou dit nou kon raai?’

Ek glo ons dat die sogenaamde ‘agogisch moment’, die ‘unique outcome’ en sinchronisiteit baie nou verwante begrippe is. Die oomblikke, die betekenisvolle gelyktydighede, is opgesluit in beelde, wat deur die verbeelding opgeroep word. Oor diep menslike nood is dit juis die punt dat logiese denke en intellek stuit voor probleemoplossing. Die verbeelding moet ingespan word om te gaan uitkomstes soek. Om wild oor die velde te hardloop en om hulp te roep, en dit van van ’n ongewone bron te ontvang. Die beelde, dit is die skarniere van die deur waarop die moontlikhede, verdere roetes en potensiaal van nuwe alternatiewe oopswaai.

Thomas Aquinas het ’n aanvoeling gehad dat die bo-natuurlike en aardse gebeure verband hou, en dat dit die moeite loon om nie net op sigwaarde te leef nie. “[He] ...felt that there was ‘a single cause of both the dream and the event,’ which we know today as synchronicity from the work of Jung” (Francis 1995:15).

Die vraag is wat Jung met die temas argetipe en sinchronisiteit wou bereik? Waarom het hierdie moeilik definieerbare, abstrakte, en hoogs kontensieuse onderwerpe ’n navorser en wetenskaplike van sy formaat só geabsorbeer, ten spyte daarvan dat hierdeur die risiko vir kritiek teen sy teorie baie vergroot het. Die antwoord is geleë in die feit dat Jung geglo het dat hierdie twee sake baie met menslike heelheid te doen het.

Jung's therapeutic approach aimed at reconciling the diverse states of personality, which he saw divided not only into the opposites of introvert and extrovert, but also into those of sensing and intuiting, and of feeling and thinking. By understanding how the personal unconscious integrates with the collective unconscious, a patient can achieve a state of individuation, or wholeness of self. (Encarta Encyclopedia 2003)

Die teenstrydighede, wat so geweldig tier in menslike bestaan, kan alleen deur 'n tussenfunksie tot heelheid gevier word.

Jung het 'n besliste bydrae gelewer sover dit 'n raaksien en waardering is vir die mens se moontlikhede. Een van die werklik positiewe aspekte wat ek uit sy

Dreams... harbour no intention to deceive, but expresses something as best it can.

Jung

werk neem is die oordrag van die inligting uit die onderbewuste na die bewuste. Dit het in sy benadering 'n opbouende, onthullende en positiewe funksie. Hierdie oordrag van inligting uit die onderbewuste na die bewuste geskied onophoudelik, en het ten doel om ons heelheid te bevorder en die potensiaal in ons te ontsluit. Daar is 'n ontsaglike hoeveelheid indrukke, ervarings, verlanges, herinneringe, en strewes in die onderbewuste weggebêre. Die bewuste is slegs van 'n baie klein persentasie bewus, en het onmiddellike toegang net tot 'n klein deeltjie van ons volheid. Dis die werk van die verbeelding om hierdie brug te slaan van die bewuste na die onderbewuste. Dit is 'n mooi, eietydse en treffende beeld wat Maree gebruik om die verband tussen die bewuste en onbewuste te verduidelik. Hy gebruik die beeld van die rekenaar. Die bewuste is slegs die klein deeltjie van 'n rekenaar wat op 'n gegewe oomblik gesien kan word, op die skerm, terwyl die onbewuste vergelyk kan word met die inligting in die hardeskyf (Maree 1997:39).

Die inligtingsvloei is nie alte suksesvol en glad nie, en word nie in die sielkunde ewe positief beskou nie. Jung het 'n positiewe waarde daaraan toegeken, waarmee ek van harte identifiseer.

It was Jung who described us as living in a beautiful house, the mansion of the soul, but rarely leaving the basement. With this idea he was able to apply the imagery to the human situation (Francis 1995:20).

“He [Jung] considered the ego as a well of personal information which was fed from an even greater source, the collective unconscious” (Francis 1995:19). Hy het drome beskou as adviseurs wat ons help om ons volle menslike potensiaal te verwesenlik. “Vir hom onthul die droom eerder as om te verskuil; sal die droom enige saak na vore bring in ’n poging om te help met die oplossing van lewensprobleme, verhoudingsprobleme, emosionele probleme, eksistensiële, filosofiese en godsdienstige konflikte” (Maree:1997:38).

Hoe beïnvloed drome die bewuste en die onbewuste?

In ’n mens se drome ontspan die bewuste, beheerste deel van jou persoonlikheid, hoewel dit nie alle mag en beheer prysgee nie. Tegelykertyd kom die onderdrukte laag van jou persoonlikheid na vore; ’n laag van idees, gedagtes en gevoelens. Hierdie deel van jou persoonlikheid gehoorsaam sy eie logika, beskryf dinge in sy eie taal, op ’n heel direkte wyse en skakel dikwels gebeure op ’n oënskynlik irrasionele wyse aanmekaar (Maree 1997:39).

Baie van die uitsprake wat Jung oor drome gemaak het, is toepaslik vir die insig oor verbeelding. Om die waarheid te sê, die begrippe word dikwels as wissel terme gebruik. Hy het met die konsep ‘active imagination’ gewerk.

Die aktiewe verbeelding is op heling, genesing en die bereiking van potensiaal toegespits. Jung was diep geïnteresseerd in afwykende menslike uitingsvorme en het belangstellend, positief en optimisties daarna gekyk. Hy het geglo dis boodskappe van die onderbewussyn wat iets probeer kommunikeer. “One of Jung’s greatest gifts was to treasure the creative aspects of mental illness” (Hollis 2000:xiii).

*Shakespeare knew, as did Plato, that
love and poetry are kinds of madness all
tied to soulful imagination.*

Hollis

6.2 JAMES HOLLIS

'n Persoon wat voortgebou het op die werk van Jung, en spesifiek die dimensie van verbeelding in Jung se werk, is James Hollis. In lyn met die optimistiese, positiewe Jung erfenis, skryf Hollis die volgende: “What we wish for, and most desire, remains unknowable and lies beyond our grasp” (Hollis 2000:13). Dit handel in sy werk oor ons grootste, mees basiese dilemma, of toestand van menswees, wat buite bereik lê, maar waarna gestreef word. Ek versoen my hiermee, en daarom strek ek saam met hom na 'n wêreld van... moontlikhede, kanse, uitkomstes en verbasende vervulling.

Poems don't mean; they are.

James Hillman

James Hollis het op 'n treffende, kreatiewe en sensitiewe wyse voortgebou op die fynere dimensies van menswees. Die mistiek waarin 'n onderwerp soos verbeelding soos in watte toegedraai lê, het hy teer aangeraak. Die aanknopingspunt wat ek maak ten opsigte van sy studie is die klem op die “better world” (Brueggemann 1989:10). Hollis, (2000) maak veel daarvan dat verbeelding ons voortdurend rig op 'n beter, nuwe, ander wêreld wat nie so inperkend en geslote soos ons huidige wêreld is nie.

“Just as humans have instincts for biological survival and social interaction, we have instincts for spiritual connection as well. Just as our physical and social needs seek satisfaction, so the spiritual instincts of the human animal are expressed in images we form to evoke an emotional or spiritual response, as in our dreams, myths, and religious traditions” (Hollis 2000:buiteblad).

Without the human mind's ability to form energy-filled images that link us to worlds beyond our rational and emotional capacities, we would have neither culture nor spirituality.

Anoniem.

Vir Hollis lê die universele en antieke wortels van verbeelding in die argetipes, daarom noem hy inderdaad een van sy boeke *The Archetypal Imagination* (2000). Hierin word die verbeelding geskets as 'n bron van inspirasie en krag waaruit energie vir die lewe geput word. “[The] roots of imagination, which

represent a kind of natural health food available to us, at all times, from within” (In die voorwoord). Die “health food” is verbeelding, wat deur argetipes aangevuur word.

6.3 JAMES HILLMAN: HAAR SINTUIE?

Wie is James Hillman?

“James Hillman is in 1926 In Amerika gebore. Sy belangstelling in menslike gedrag en terapie spruit uit die werk wat hy as 18-jarige in die Tweede Wêreldoorlog moes doen toe hy in die Vloot-Hospitaal tussen 1944 en 1946 gehelp het met die rehabilitering van matrose wat hulle visie en gehoor in die oorlog verloor het. Onder uitsonderlike moeilike omstandighede van oorlog het hy eerstehands met die geweldige uitdaging van menslike trauma en terapie te doen gekry. Gedurende die 1950's spits hy hom veral toe op Jung se werk en word die direkteur van die Jung Instituut in Zürich.

*Imagination, is critically needed
medicine in this world where
information engulfs us.*

James Hollis

“Met sy ‘archetypal psychology’, ‘psychology of the soul’ of ‘imaginal psychology’ poog Hillman om die ‘siel’ (wat hy as omruilbaar met die term psige gebruik) weer ’n regmatige plek in die sielkunde te laat inneem” (Meyer et al 1997:258). Gedurende 1975 skryf hy *Re-Visioning Psychology* wat direk daarop toegespits is om siel weer in sielkunde terug te kry. “Hillman especially looked to Greek religion for a polytheistic way of reading the psyche. That is, a way of living multiple-mindedly rather than single-mindedly, fragmentedly rather than holistically, archetypally rather than moralistically” (<http://www.springpub.com/hillman.htm>). Hy is die uitgewer en redakteur van *Spring*.

“Sy hele betoog is ’n her-siening (‘re-visioning’) van die sielkunde sodat dit van ’n gedragswetenskap na ’n kuns van die siel verander” (Meyer et al 1997:258). Dit is op hierdie kritieke punt dat ek aanklank by Hillman se werk vind. Uit my eie terapeutiese ervaring sowel as die insette van my mede

navorsers is dit duidelik dat die psige net hopeloos onvatvasbaar en vlugtig is voor die pogings van definisie en voorspelling. Daar is geen konstantes nie en daarom is dit vrugtelos om te poog om enige algemeen geldende teorie vir menslike gedrag daar te stel.

Ek is dit met Hillman eens dat die worsteling in terapie ook ten allerdiepste om selfverstaan handel. In hierdie lig is sy insigte en teorië vir my werk baie bruikbaar. Met die aanvang van my studie het ek nie vir Hillman beskou as goeie literatuurverwysing en teoretikus nie. Om die waarheid te sê, ek het nog nooit sy naam gehoor voor hierdie studie nie. Wat gebeur het, is dat opleeswerk oor verbeelding, my telkens weer na hom verwys het.

James Hillman het baie aandag, tyd en energie spandeer om verbeelding van nader te leer ken. Hy het “imaginal psychology” ontwikkel. Hy toon insig en respek toon vir die kompleksiteit van die psige. Hy is een van die min mense wat bykans sy totale loopbaan gewy het aan navorsing en studie oor verbeelding. Hillman het baie werke waarin verbeelding 'n rol speel, gepubliseer, (sien onder andere *Insearch, Healing Fiction, Anima, Suiside and the soul, Oedipus Variations, The Thought of the Heart & the Soul of the World en Archetypal Psychology*).¹³. As redakteur van die tydskrif *Spring* publiseer hy heelwat artikels, en ek vestig veral die aandag op sy werk oor verbeelding se verhouding tot ons sintuie, en die orgaan wat verbeel.

Die artikel oor die sintuie het hy lank gelede geskryf, gedurende 1979, maar in die literatuur word daar dikwels na verwys en beskou ek dit as 'n stewige, goeie verwysingspunt.

Watter sintuie gebruik sy? Hoe voel, ruik, proe, sien en hoor verbeelding?

As ons sê die taal wat sy praat is vol metafore en beelde, dan moet sy immers die beelde kan 'sien' en die metafore kan 'hoor'. Maar waarmee?

“Our usual language for perceiving dreams is curiously imprecise. We listen to the dream to see what it is telling us, or we look at what it says” (Hillman 1979:171) Dit is hierdie interessante onvasvatlikheid van die taal oor verbeelding wat die gebruik van simbole, verhale en metafore noodsaak.

“We cannot assume that understanding dreams is simply a matter of seeing by means of images or hearing by means of metaphors. It is as if the psyche mixes these two modalities to remind us of its complexity: at least two senses are needed for grasping an image” (Hillman 1979:171). Hierdie verskynsel kom baie in gedigte voor, en handel oor ’n “sien, proe of ruik” wat spontaan tegelyk plaasvind, maar selfs meer as dit, naamlik dat ’n sintuig se ervaring uitgedruk word in woorde wat normaalweg by ander sintuie tuishoort.

An image is not what you see, but the way you see

Edward Casey

“We see-through our hearing and listen-into our seeing (Hillman 1979:171).”

In die verbeelding vind ’n ontsporing van die sintuiglike ervaring soos dit in die werklikheid beleef word, plaas. Ons gebruik die taal van die sintuie om dit wat in die verbeelding gebeur, mee te beskryf. Dis egter taal wat nie presies en akkuraat in die leefwêreld van verbeelding pas nie. Die taal self word metafories, want ons hoor, sien, ruik en voel nie regtig die beelde of voorstellings nie. As daar egter uitgevra word oor die beelde, dan kan die atmosfeer, geluide, tekstuur, kleur en beweging haarfyn, met die sintuie se taal, beskryf word. Vir Hillman is dit nie ’n dilemma waarin verbeelding haar bevind nie.

“It is not to be bemoaned that imagination has no conventional language of its own... for imagination seems to turn this weakness into an amazing grace. Its borrowings from the language of sense-perception are also transformations of language. When we speak of ‘hearing a metaphor’ or ‘seeing the implication,’ we have twisted hearing and seeing from their common-sense meanings, for we do not hear a metaphor as we hear a bumble-bee buzz by. Seeing and hearing are deliterized, having lost their sense sense” (Hillman 1979:173). Dit behels ’n werklike onwerklikheid, die uitnemende van die paradoksale.

... you need the image, because that image keeps you in an imaginative possibility.

Hillman

Dit gaan nie net daarvoor om die beelde te kan 'sien' of te kan 'hoor' nie, maar die "mode of perceiving" (vgl Hillman:1979:173) self is ter sprake. Waarmee sien, hoor en ervaar verbeelding? Ek sien met my oë, hoor met my ore, ruik met my neus. Maar verbeelding verbeel met verbeelding! Die ervaring en die metode van ervaring word met dieselfde woord beskryf. Verbeelding sien met verbeelding, hoor met verbeelding, ruik en proe met verbeelding. Anders gesê, 'n reuk, wat met die neus geruik word, kan in een sekonde 'n hele verhaal, atmosfeer, situasie en aksie voor die gees roep. In 'n oogwink betrek die aanspraak van een sinuïglike uitspraak op die gebied van verbeelding, ook meerdere ander sinuïglike beskrywings, sodat die ervaring van die verbeelde situasie 'n geheelervaring word.

Deurgaans in Hillman se werk word die baie nou verband tussen droom en verbeelding in berekening gebring.

... a primary purpose of the dream is not to redress the balance of consciousness but to re-train the senses, our simplistic belief in them, by means of the dream. Dreams, after all, are incursions of imagination into the usual world of sense which we pretentiously call "consciousness" In this world, dreams don't make sense because sense doesn't make dreams. Dreams are images, made of imagination (Hillman 1979:172).

Die verwarring raak net groter as die woord bewussyn bygevoeg word. Kan ek net bewus wees van 'regte', empiries sienbare en voelbare dinge? Of kan ek ook baie bewus wees van die beelde, die geluide, die toneel wat in my verbeelding afspeel.

Hillman bevraagteken die akkurate verstaan van die begrip bewussyn, in soverre as wat die begrip in verband met beelde en verbeelding gebruik word.

"I am doubting this notion of consciousness now only in regard to images, dreams. For this notion is not adequate to imagination – whether the images of dreams, insanities, or the

Verbeelding immuniseer ons teen 'n wêreld wat ons insluk as gevolg van informasie tegnologie.

Anoniem

arts. To go at imagination with straight-on sense-perception creates insanity” (Hillman 1979:172).

Daar gebeur iets wat ons na ons asems laat snak, wanneer ons besef verbeelding vermeng en vervloei met die grootste gemak die ervarings van die sintuie. Veral die digters slaag daarin om hierdie vervlegting in woorde uit te druk. Daar ontstaan ’n onsekerheid, onduidelikheid, ’n spanningsvolle verband in die beskrywing van die sintuie se inligting. Dis hierdie beelde in onsekerheid, wat die naaste uitdrukking gee aan verbeelding se sintuie.

“Synesthesia – confusion, interpretation of one sense with another – goes on all the time in our common speech when we talk imaginatively, or of imagining. Evidently, synesthesia is how imagination imagines. What this does is transform the singleness of any one sense out of its literalness. It brings us to a new sense of the senses, making metaphor of sense perception itself” (Hillman 1979:174). Verbeelding gebruik verbuigde taal, wat meerdere betekenis veronderstel as tydens alledaagse spraak.

“My point here is that when imagination does use language – and that is about all it has to use – then it must twist this usual language into second sense. ‘Running’ is merely abstract until we can hear the word visually, as a faucet running or a convict running” (Hillman 1979:174).

Hierdie taalverbuiging laat ’n vraag ontstaan. As verbeelding nie ’n taal van haar eie het nie, en dus die ervaring van twee of meer sintuie moet leen, hoe kan dit dan ’n verstandsvermoë wees? Al die ander verstandsvermoëns het taal waarmee hulle hulself kan uitdruk, die wil, gevoel, moraliteit, denke. Waar pas verbeelding in die prentjie, as sy dan moet taal van die sintuie ‘leen’, as sy dan die sintuie se taal en ervarings moet vermeng om haarself uit te druk?

*The heart has reasons that reason
knows nothing of.*

Pascal

“The claim that it is a faculty has been precisely what has deceived us most about imagination. We have considered it one function among others, whereas it may be essentially different from thinking, willing, believing, etc. Rather than an independent operation or place, it is more likely an operation

that works within the others and a piece which is found only through the others – (is it their ground?)” (Hillman 1979:175). Die verbeelding staan nie afsonderlik en geïsoleer van die ander verstandsvermoëns nie, maar ons kan haar as ’n matrix beskou oor en tussen al die ander verstandsvermoëns saam.

“So, we never seem to catch imagination operating on its own and we never can circumscribe its place because it works through, behind, within, upon, below our faculties. An overtone and undersense: is imagination prepositional?” (Hillman 1979:175).

Hillman wys op die baie groot belang wat die voorsetsels in verbeelding speel, loop saam met vrou, die met, op, in, onder, aan, af, ens. skep atmosfeer, dit skep konteks. Die voorsetsels ontvou die beeld in een oogopslag. Die kat sit, is baie abstrak. Die kat sit op die tafel, gee onmiddelik die voller prentjie, wat nou ’n ingekleurde prentjie is.

“Imagination might here be defined more closely as the subtle sensing of the prepositional relations among events” (Hillman 1979:176). Wat interessant is is dat poliesemie ook deurlopend ’n rol speel wanneer daar van verbeelding sprake is, soos Ricouer (1991:129) oortuigend aangetoon het. Wanneer Hillman hier praat van “the subtle sensing of the prepositional relations among events,” dan word die begrip ‘sense’ gebruik in beide betekenisse van aanvoeling, of sintuiglike bewussyn, sowel as begrip, of verstaan. Verbeelding maak hierdie oorbrugging of betekenisvolle wisselwerking tussen betekenis moontlik.

“The sense of images is a composite of the gross sensations of nouns and verbs, adjectives and adverbs, and the subtle sensations of their relations; the composition is performed by the prepositions” (Hillman 1979:17).

Verbeeldig is ewe veel dink as beleef, ewe veel intuisie as sensoriese sensasie, en die klein voorsetsels in taalgebruik bevorder die tussenspel.

... imagination remains in the world of sense and takes this same world from a different angle. I think we can keep to our double understanding of the simple word ‘sense’ which means both concrete, physical,

directly tangible, and also meaning significance, direction, invisibly mental. When you 'lose your senses' or get 'some sense knocked into you,' an undersense of the word begins to emerge. (Hillman 1979:177).

Meerdere sintuie, meerdere betekenis, totale gelyktydigheid van 'n verlede- of toekomsgebeure kan onmiddelik gelykleidend ervaar word, danksy verbeelding. Soms gaan so 'n geheelervaring mee met 'n bewuste inspanning van die verbeelding, om as't ware die lekkerte van die veelheid sensasies tegelyk te ervaar. As voorbeeld noem ek die herinnering aan 'n fantastiese bos rose wat by 'n spesiale geleentheid oorhandig was. 'n Mens leun nader om te ruik, "discrimination with eyes closed as in music and prayer and kissing, as in remembering, close noticing" (Hillman 1979:185). Dit kan 'n wonderlike sensasie wees wat die hart oorspoel. Punt is, verbeelding maak dit moontlik om 'n geheelervaring te hê, onmiddelik, alles gelyk, sonder die reëls van logika of ruimte of tyd. Dit is 'n onuitputlike bron van vertelling. As daar so nadergeleuen word om intens te herleef, of vooruit te kyk, kan dit baie dinamiese en entoesiastiese vertelling tot gevolg hê.

6.4 DIE ORGAAN WAT VERBEEL

Oor die orgaan wat verbeel skryf Hillman vol passie in *The Thought of the heart*. Hy skryf van die hart van die leeu, daardie onverskrokke en dapper deel van ons lewens, die Simson deel. Hy skryf van die hart van Harvey, wat wetenskaplik die hart uitgehaal, gedissekteer en ontleed het en verskraal het tot 'n blote pomp, wat bloed sirkuleer. Gevoelloos, stom. Hy skryf van die hart van skoonheid, wat die estetiese kan 'sien' en waardeer. En dan sê hy, die plek waar ons verbeelding ontspring, is die hart (vgl Hillman 1981). Dit is egter moeilik vir ons om te glo dat die verbeelding in die hart ontstaan.

"Our hearts cannot apprehend that they are imaginatively thinking hearts, because we have so long been told that the mind thinks and the heart feels, and that imagination leads us astray from both" (Hillman 1981:3). Hy rig 'n pleidooi vir die herwinning van die waarde van die hart, en dat ons die hart sal sien as die ontstaansgrond van verbeelding.

... philosophy begins in a philo arising in the heart of our blood, together with the lion, the wound, and the rose. If we would recover the imaginal we must first recover its organ, the heart, and its kind of philosophy (Hillman 1981:3).

Volgens Hillman is die basiese beginsel vir verbeeldingryke gedagtes en spraak deur Henry Corbin daargestel, naamlik: “That the thought of the heart is the thought of images, that the heart is the seat of the imagination, that imagination is the authentic voice of the heart, so that if we speak from the heart we must speak imaginatively” (Hillman 1981:2).

Baie van die vuur, drif en dryfkrag, die meedoënlose, meesleurende krag van taal uit die hart het verlore geraak deur eietydse ‘hartsiektes’. En Hillman noem enkele “... sentimentality of personalism, brutality of efficiency, aggrandizement of power, and simple religious effusionisms” (Hillman 1981:2). Dit is van die presiese dinge wat ek met ’n verbeeldingryke terapeutiese benadering wil teenstaan. Volgens Hillman is ons beroof en ontnem van ’n behoorlike bepeinsing van die krag en potensiaal van die gedagtes van die hart in ons kultuur. “We are bereft in our culture of an adequate psychology and philosophy of the heart, and therefore also of the imagination” (Hillman 1981:3). Nadenke oor hierdie toestand, kan terapeute noop om meer van die krag van verbeelding in terapie te benut.

6.4.1 ARGETIPIESE PSIGOLOGIE

Hillman ontwikkel ’n psigologie wat sy vertrekpunt neem in die prosesse van verbeelding. ’n Psigologie met ’n poetiese grondslag. Hieroor skryf Wiggins (1975:125), “By placing depth psychology within a poetic and rhetorical cosmos, I am taking the consequences of a move I have already made in my 1972 Terry Lectures. There I essayed a psychology of soul that is also a psychology of the imagination, one which takes its point of departure neither in brain physiology, structural linguistics, nor analyses of behavior, but in the processes of the imagination. That is: a psychology that assumes a poetic basis of mind”. ’n Terapeutiese verhaal wat vanuit hierdie vertrekpunt aangehoor word en vorm aanneem, is dan ’n skepping, ’n aksie, ’n verbeeldingryke, vormgewende proses. So ’n proses van verhaalskepping is

'n uitdrukking van die poetiese grondslag waarop die terapeutiese vertrekpunt berus. "Any case history of that mind... will therefore have to be an imaginative expression of this poetic basis, and therefore a piece of poesis, an imaginative making, a poetic fiction, disguised... both by the teller in his tale and the hearer in his recording" (Wiggins, 1975:125).

Wat staan sentraal in argetipiese psigologie? Wat is die kern uitgangspunt in hierdie benadering? "The fantasies, the dreams, the images are going on forever in the collective unconsciousness. They're the background of art, they're the background of madness, they're the background of thought, the background of childhood thinking, the background of ritual... it's everywhere. The images, the imagination, is fundamental" (Hillman 1984 58).

7 GETUIGSKRIF VAN TWEE FILOSOFIESE VRIENDE

7.1 HENRY CORBIN: MUNDUS IMAGINALIS

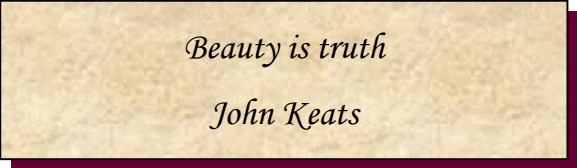
Henry Corbin het hom filosofies grootliks bemoei met die nadenke oor waarom verbeelding met 'n groot komponent negatiwiteit belas is. Hy het aangetoon dat daar groot onkunde rondom verbeelding bestaan, en dat daar baie verlagemenend na verbeelding verwys word, dikwels met 'n negatiewe implikasie (vgl Corbin 1972:71). Daarom kies hy 'n alternatiewe wyse om na verbeelding te verwys. Hy gee 'n tegniese Latynse woordpaar, sodat verbeelding se aard duideliker aan die lig kan kom. Hy noem verbeelding *mundus imaginalis*. Corbin sê dat hy kies vir hierdie twee Latynse woorde, "... to circumscribe a very precise order of reality, which corresponds to a precise mode of perception" (Corbin 1972:71). "I found it impossible to content myself with the word imaginary for what I had to translate or to describe (Corbin 1972:71).

Sy bevinding is: "... the term imaginary is equated with the *unreal*, with something that is outside the framework of being and existing, in brief, with something utopian" (Corbin 1972:71).

Wat op die spel is, is die krities belangrike onderskeiding in menslike denke tussen wat waar en wat vals is. Dit is verhelderend om die begrippe waar/vals skerp te kontrasteer deurdat ek twee bondels woorde naas mekaar plaas.

- [Eg, waar, suiwer, reg, bewysbaar, werklik, wetenskaplik] en
- [Bedenklik, oneg, onwaar, troebel, onwerklik, vergesog, fiksie]

Die rede word met die eerste woordpaar geasosieer, en verbeelding met die tweede. Corbin (1972:78) ervaar groot



Beauty is truth
John Keats

ongemak met hierdie toedrag van sake. “In other words, if in French (and English) usage we equate the imaginary with the unreal, the utopian, this is undoubtedly symptomatic of something that contrasts with an order of reality, which I call the *mundus imaginalis*, and which the theosophers of Islam designate the ‘eighth clime.’”

Corbin wil na iets baie spesifieks verwys, nie iets wat onwerklik is nie, maar ’n baie spesifieke aspek van die werklikheid. Die verbeeldingryke werklikheid. Ook poog hy te bepaal met watter orgaan hierdie orde van werklikheid toeganklik word, en noem dit verbeelding-bewussyn, oftewel verstandsverbeelding: “the organ which perceives it, i.e., the imaginative consciousness, cognitive imagination” (Corbin 1972:72).

Wat veroorsaak dat die verbeeldingryke, visionêre denke gelykgestel en afgemaak word as “figments of the mind, or imaginings, to wit, utopian fantasies?” (Corbin 1972:72). Hy is uitgesproke oor die rede wat verantwoordelik is vir die diskrediet waarin verbeelding verkeer. Dit is “... the divorce between thinking and being” (Corbin 1972:72). Hierdie geforseerde en gepolariseerde beskouing het tot baie probleme aanleiding gegee, soos uit die res van hierdie studie sal blyk.

Corbin redeneer dat daar ’n tussenwêreld bestaan. Tussen die empiriese, sigbare, meetbare en tasbare wêreld, en die abstrakte wêreld van die intellek, is daar nog ’n wêreld wat misgekyk word. Hy skryf: “Between them there is a world that is both intermediary and intermediate, described by our authors as ... the world of the image, *the mundus imaginalis*: a world that is ontologically as real as the world of the senses and that of the intellect. This world requires its own faculty of perception, namely, imaginative power, a faculty with a

cognitive function, a noetic value which is as real as that of sense perception or intellectual intuition. We must be careful not to confuse it with the imagination identified by so-called modern man with 'fantasy,' and which, according to him, is nothing but an outpour of 'imaginings.' This brings us to the heart of the problem of terminology" (Corbin 1972:72). 'n Probleem wat hy met die tegniese term *mundus imaginalis* probeer aanspreek. As filosoof kyk Corbin wyer as net die Christendom vir antwoorde, en vind hy aansluiting by die oosterse denke¹⁴ van die agtste kliem. Die land van nêrens.

"He describes an intermediary world that is the place of image and dream. Beyond the transcendental self, beyond the self fragmented by existence, beyond the world of phenomena, is the modality of the *mundis imaginalis* [Corbin's "the world of image"], that gigantic net, woven by the dreams and desires of the species, in which the little realities of everyday life are caught despite themselves" (Durand 1971:55). Vir Durand is die verbeelding die plek vir geestelike openbaring: "(*mundus imaginalis*) is the place of spiritual revelation, and all images, all symbols as well as all dreams, gravitate around this intermediary world" (Durand 1971:66).

What is this intermediary universe, i.e., the one we referred to earlier as the 'eighth clime'? For all our thinkers the sensible world of space consists of the seven climes belonging to traditional geography. However, there is another clime represented by a world possessing extension and dimension, figures and colours; but these features cannot be perceived by the senses in the same manner as if they were the properties of physical bodies. No, these dimensions, figures and colours are the object of imaginative perception, or of the 'psycho-spiritual senses'" (Corbin 1972:72).

Hierdie werklike wêreld wat ooreenkomste vertoon met die beleefbare wêreld maar wat nie deur die sintuie waargeneem kan word nie, is 'n plek buite alle plekke, buite waar, dis êrens. Niemand het die adres nie, en niemand kan baie akkurate aanduidings gee om daar uit te kom nie. Mense sukkel om hierdie wêreld onder woorde te bring, omdat dit baie moeilik is om iets te beskryf wat nie redelikerwys of empiries bewys kan word nie. Maar ten spyte

van hierdie onvermoë om die tussenwêreld uit te stal, te bewys of in akkurate taal vas te skryf, is daar 'n duidelike ooreenstemming tussen mense wat daardie tussenwêreld goed ken, dat dit wel bestaan.

Die beelde en voorstellings is nie vas soos 'n grafsteen wat presies beskryf kan word nie, maar is soos 'n skim, soos 'n wolk of 'n ligte, koel bries wat nie in alte akurate woorde opgesluit kan word nie. Corbin praat van “images in suspense” en sê daarmee dat daar voortdurend 'n mate van onsekerheid, twyfel, spanning, en selfs angs of bedreiging in hierdie onvasvatbaarheid gesetel is. Soos met enige verskynsel, het die onsekerheid hiervan uiteenlopende reaksies by mense tot gevolg. Vir diesulkes wat baie sekuriteit en vastigheid nodig het, is daar groot onsekerheid en spanning met die onvasbeskryfde wêreld. Vir ander, is daar spesifiek in die spanning 'n stuk lewensenergie geleë wat noodsaaklik is vir gesonde voortbestaan. Hierdie spanning verteenwoordig vir baie mense die uitdaging van die lewe. Wanneer Tina Pippin (2000:85-90). skryf oor die funksie van fantasie in 'n postmoderne Skrifhantering, lig sy die werk van Tsvedan Todorov¹⁵ toe wat veel van genoemde spanning maak. “The ambiguity is sustained to the very end of the adventure: reality or dream, truth or illusion?” (1975:86). En verder: “*I nearly reached the point of believing: that is the formula which sums up the spirit of the fantastic... It is hesitation which sustains its life*” (1975:31).

Wat is die wesensaard van verbeelding? Waar pas sy in ontologiese denke in?

Imagination is the cognitive function of this world. Ontologically, it ranks higher than the world of the senses and lower than the purely intelligible world; it is more immaterial than the former and less immaterial than the latter. This approach to imagination, which had always been of prime importance for our mystical theosophers, provided them with a basis for demonstrating the validity of dreams and of the visionary reports describing and relating 'events in heaven, as well as the validity of symbolic rites (Corbin 1972:79).

“In short, this is the world of 'subtle bodies', of which it is indispensable to have some notion in order to understand that there is a link between pure

spirit and material body. Their mode of being is therefore described as ‘being in suspense’ (Corbin 1972:79). Die bestaan van die beelde in die verbeelding is geklee in onsekerheid, twyfel, en spanning. Die bestaan van die beelde is afwisselend, flietend en swewend. Hoe vasvatbaar en bewysbaar is hulle?

As persoon wat die Oosterse wêreld met die kliem stelsel van die Islam goed onder die knie gekry het, rig hy aan ons as westerlinge

*Imagination is the eye of the soul.
Joseph Joubert*

’n groot uitdaging. Jy moet jou toelê om die wêreld van verbeelding te betree. Dis nie toeval nie. Hiervoor is ’n werklik alternatiewe lewensingesteldheid nodig om die opbrengs van verbeelding na waarde te beleef, te sien en te ervaar. Dit kom neer op ’n aktiewe nastreef van die positiewe en verruimende krag wat verbeelding in ons lewens kan uitoefen.

Corbin se grootste bydrae is geleë in die feit dat hy uitwys dat die wêreld van beelde nie slegs vergesog en op fantasië berus nie, maar inderdaad baie werklik is. “Henry Corbin pointed out that the world of images are quite real; it retains the rich and diverse manifestations of the tangible world, just like Nerval’s dreams. At the same time, they are removed from the world of fixed time and the limitations of space” (Durand 1971:67). Dit voorveronderstel die ...”ability to transcend tangible space without leaving extension” (Durand 1971:67).

7.2 GILBERT DURAND

Dit blyk dat die minimalisering, en selfs verkleinerings van verbeelding nie alleen in ons dag voorkom nie, maar dat die proses al vir eeue aan die gang is. Volgens Durand (1971:55) is daar sedert Aristoteles en Descartes ’n neiging om verbeelding se krag gering te skat. Volgens hom is daar ’n verband tussen die opkoms van die heerskappy van die rede ten koste

*The basic disease from which our culture may be dying is man’s minimization of images and myths, as well as his faith in a positivist, rationalist, aseptized civilization.
Durand*

van wat hy noem die siel. Hy skryf: “.. classical devaluation of the imaginal, from Aristotle to the Cartesians, is related to its devaluation of the soul” (Durand 1971:55).

Psychoanalysis partly resulted from a whole movement dedicated to the rehabilitation of the imaginal by means of a systematic study of the image and the modalities of the imagination. This movement was no other than the great romantic revolution... (Durand 1971:54).

Die werklik grondige probleem met die miskenning van siel en die gepaardgaande miskenning van geheue en verbeelding, lê vir Durand in die feit dat Aristoteles en Descartes die liggaam en gees geskei het. Hy noem dit “the anthropological disaster en sê dat romantics, poets, politicians, novelists and historians alike...” daarteen gerebeleer het. Daarna het dit in uitgelese kringe en veral wetenskapsbeoefening gegaan om wat Bergson genoem het ‘the world of solids’ (vgl Durand 1971:55).

Psyche was reduced to perception and reasoning, while memory and imagination were abandoned as belonging to the prehistory of the method. All the sources of prophetic inspiration became suspect: They were branded heretical in the eyes of Western rationalist orthodoxy. Because they were pure content, because they propounded the scandal of spiritual concretism – both imagination and memory were confined to the realm of the superfluous, of incoherence, folly or bias, rejected so vigorously by the Cartesians. Image and myth constituted the ‘rubbish’¹⁶ of rational discourse” (Durand 1971:56).

Weens die aard van die groot rol wat verbeelding in menslike lewe speel, was daar altyd mense wat nie skepties en agterdochtig teenoor die benutting van verbeelding gestaan het nie, maar daarop uit was om verbeelding te vier en te bevorder. Dit gebeur veral tydens die era van die romantiek. “Since romanticism we have, however, witnessed a gigantic effort to re-establish the image” (Durand 1971:56). In die agtiende eeu het Hume, Rousseau en Kant ’n sterk emosionele sensitiwiteit bevorder (vgl Durand 1971:56). “However, it was the poets, the direct explorers of the newly found spiritual reality, who, in

the early nineteenth century, made the greatest strides in the rediscovery of this *mundus imaginalis*” (Durand 1971:56).

... Western culture... has been de-mythified by a thousand years of alienating shortsightedness. This shortsightedness, which ‘when someone points to the moon sees only the tip of the finger,’ and the mutilated, downgraded, intellectual attitude of the narrow-minded rationalism and simple-minded historicism – those frustrating blindspots of Western genius – have been thrown off by the exploratory exegesis of the imaginal. (Durand 1971:68)

8 WALTER BRUEGGEMANN: GETUIGSKRIF VAN 'N TEOLOOG

'n Man in die akademies kerklike lewe wat deur verbeelding ontvlam is, en wat geïnspireer, ontbrand en aangevuur word deur verbeelding is Walter Brueggemann. In sy taal, in sy denke, sy spraak sy waarneming en onthullings en

The more you evolve, the more power your thoughts have to create your reality, and the more responsibility you have to think in higher ways.

Sanaya Roman and Duane Packer.

skryfwerk loop verbeelding soos 'n goue draad deur. Nie alleen is hyself daarvan vol nie, maar dit spoel oor na ander wie sy werk ter hand neem. Ek kan praat, want hy het my bediening, my lewe verander. Hy besig 'n teologie waarmee ek kan identifiseer, hy praat oor werklikheid en lewe dat ek aangegryp staan, verbaas en verwonderd oor die teks, die lewe, die samelewing en die moontlikhede van 'n “better world” (Brueggemann 1989:10). Dit is 'n tema wat deur sy werk loop, en die wyse waarop hy met God se wêreld, die “better world” as die een waarin ons tans leef, rekening hou, is my inspirasie om sy werk te benut. As Ou Testamentikus werk hy met verassende, verstommende en onthullende vaardigheid met die teks. Hy ‘sien’ dinge wat ander nie sien nie. Hy ‘ontdek’ sekere verbande en bring wêreld in gesprek waarvan ons nog nie gehoor het nie. Hy doen dit deur verbeelding. Hy doen dit met “Prophetic Imagination” (Brueggemann 1981). Hy doen dit

deur meesleurende, boeiende beskrywende en metaforiese taal. Die taalsensitiwiteit, waarvan hy by die profete bewus geraak het, het hy sy eie gemaak en hy besig 'n aangrypende, apellerende en verwondend kragtige taal, 'n spreke wat die hoorder betrokke kry en aanvuur. "Brueggemann's concept of the language of amazement is central to his understanding of the prophetic message" (Martin 1994:39).

Die pastoraat mag aan hierdie bron nie verbygaan nie. Daar leef 'n hoop in, daar leef 'n potensiaal en dinamika en moontlikhede in waarna ons samelewing smag. Daar lê 'n koue beker water in wat in die woestyn van pastorale terapie vir terapeut en gespreksgenoot aangebied kan word. In hierdie kragtige, verbeeldingryke, nuwe en vars kyk na die Skrif, die geskiedenis, God en mens, lê daar 'n beter môre, 'n helder lentedag, die moontlikheid tot groei en lewe. Sy uitsprake is nie spesifiek vir die pastoraat geskryf nie, maar dit spreek die problematiek van 'n verbeeldingryke of nie-verbeeldingryke pastoraat intens aan. Die subtitel van sy boek *Finally Comes The Poet* (1989) spel uit wat ter sprake is, naamlik: *Daring speech for proclamation*. Ek 'vertaal' Brueggemann se insigte in die verkondiging, vir die terapeutiese situasie.

Dit is met beskamende gemak wat Brueggemann die tendense in sy samelewing lees, dat hy die rol van die pastor uitspel, dat hy die nood sien in 'n samelewing wat dors na betekenis, sin en rigting, en veral hoe dit bevorder kan word. Dit ontvou die moontlikhede vir die pastorale terapie op 'n verliggende en bevrydende manier. Hy spreek die kernaangeleenthede en werksterreine, en die plekke waar verbeelding 'n bemoeienis toon, spesifiek en prominent aan. Die onderwys, die jeug, die toekoms, die prediking, die pastoraat. Dis hier waar verbeelding 'n daadwerklike verskil kan en wil maak. Hy praat met insig en vaardigheid en entoesiasme van die narratiewe benadering, nie as iemand wat al gehoor het van hierdie dinge nie, maar as iemand wat ervaring het. Iemand wat diepe begronding kan gee, rekenskap kan gee van die verhale en die transformatiewe krag van verhale omdat hy uit die Ou Testament die

*There is a holy mystery at work in the
coherence of life that cannot be
dissolved.*

Brueggemann

verhale deeglik, grondig en tot op die been toe afgeskil het, die vuur daarvan gesien het. Hy praat nie net oor verbeelding nie, maar die wese, die stem van verbeelding self kom deur sy werk aan die orde. Ons hoor verbeelding self praat, en dit in 'n konteks waar dit van onskatbare waarde vir die pastorale terapie is.

Oor die verhale sê hy: "... telling and hearing stories that are deeply rooted in the memory and experience of this people, but which are open-ended and can be imaginatively carried in many different directions depending on need, possibility, and circumstance" (Brueggemann 1993:173). Vir die viering, vertel en waarde-toe-eiening van die verhale is herinnering en geheue van groot belang. Dit help nie net om te sê onthou nie. Méér is nodig, en hiermee het die unieke aard van verbeelding in haar rustelose veelsydigheid veel te maak. In een sin, skep hy vir ons 'n aanvoeling van wat in hierdie spesifieke manier van onthou nodig is. Dis anders as om te onthou dat twee plus twee vier is.

"The memory that is useful for the funding of postmodern imagination need not be ordered, coherent, and reasonable" (Brueggemann 1993:39).

In sy benadering tot die verkondiging toon hy die groot belang van die konteks aan. Hy sê : "the world is perceived, processed, and articulated with one or another perspective, and a perspective has the power to make sense out of the rawness of experienced life, even though it cannot be 'proven' or absolutely established" (Brueggemann 1993:10). Sy raak beskrywing en fyn waarneming wys die postmoderne samelewing aan as "a Prose-Flattened World" (Brueggemann 1989:1). Wat kan in so 'n samelewing gedoen word? Wat kan vermag word? Wat staan pastors te doen in 'n wêreld waarin "a technical way of thinking" (Brueggemann 1989:1) die oorhand gekry het? Wat gemaak in 'n samelewing waarin die Evangelie 'n "truth greatly reduced" (Brueggemann 1989:1) geword het? Hy het 'n deurleefde standpunt dat daar wel iets aan gedoen kan en behoort te word. Hy skryf: "To address the issue of a truth greatly reduced requires us to be *poets that speak against a prose world*" (Brueggemann 1989:3).

Die dimensie van Brueggemann se werk wat my die meeste aanspreek, en waarop ek wil voortbou, is hierin vervat.

Waarheen rig 'n aktiewe, visioenêre profetiese verbeelding ons? Watter vrae laat dit ontstaan na 11 September en ander onbeskryflike menslike tragedies soos HIV/VIGS en armoede en kinderverwaarlosing? Hoe kan verbeelding behulpsaam wees in so 'n moeras?

“The crucial question before us is whether, for the difficult decades to come, we shall have men and women in public life who have a passion for justice and a perspective of mystery, awe, and amazement” (Brueggemann 1993:180).

Verbeelding, neem ons kinders en jongmense met ons mee. Ware onderrig, gaan oor die ouer gemeenskap wat sy passies so kommunikeer aan die jonger geslag, dat hulle dit hopelik met “zeal and imagination” toepas (Brueggemann 1993:172).

*... before anything can be implemented,
it must first be imagined*

Martin

Entoesiastiese onderrig deur mense wat mentors is, ouers en onderwysers wat self droom, wat self gesigte sien en uitsien na môre, is nodig. As die kinders, of selfs 'n oningeligte gemeenskap met vrae kom, moet daar van die mentors antwoorde wees. Wie is ons? Hoekom leef ons op die manier waarop ons tans leef? “The answer, in various castings, is to tell the story of this community, the long deep memory which started with nobodies who were surprised by transformation and became a community...” (Brueggemann 1993:173). Die vraag wat vir ons gemeenskap gerig kan word is natuurlik of hulle nog genoeg weet van ons verhaal, om te kan vertel?

Van die Christelike geloofsgemeenskap skryf hy: “... this community has a distinct identity that is in considerable tension with the values and the presuppositions of the dominant community. That distinct identity is the primary subject matter of education in passion” (Brueggemann 1993:173).

Onderrig, begeleiding langs die lewensweg behels méér as die deurgee van kennis en inligting. Dit vra kennis en entoesiasme vir die kuns van die lewe, wat met grasia voorgeleef moet word. Dit eis 'n innige omhelsing van die lewe, en daarin is verbeelding krities noodsaaklik.

“... this nurture in passion is concrete and specific, as indeed passion must always be” (Brueggemann 1993:173).

Die volk Israel het hulle as gemarginaliseerdes ervaar. Hulle het egter nie daarvoor teruggedeeins nie, inteendeel! Hulle het hulle andersheid grasieus gevier. “[They]... celebrate their oddity...” (Brueggemann 1993:173).

Nie net die positiewe dimensies van Israel word toegelig nie, maar die volle spektrum van hulle samelewing se bedrywighe. Hy skryf van mense, ’n volk wat moeilik is om te administreer, wat ongeduldig en energiek is, juis omdat hulle nie net kan berus in ’n statiese hede nie, maar altyd op pad is na môre, na God se oop, nuwe toekoms (vgl. Brueggemann 1993:175).

In Israel se wysheidstradisie is daar ’n diep behoefte om te weet, te ken, maar tegelykertyd ’n besef dat daar ’n misterie is. “... that God is not readily available and that life cannot be tightly managed” (Brueggemann 1993:173).

Waar staan die verbeeldingryke pastor ten opsigte van die heersende diskoerse van die samelewing? Hieroor het Martin (1994) ’n boeiende artikel geskryf en die kern van *Prophetic Imagination* van hierdie perspektief af, uitgehaal.

... in The Prophetic imagination, Brueggemann provides a detailed account of how the prophets use language to both criticize and energize their culture. More than other scholars, Brueggemann closely examines the prophet's use of language” (Martin 1994:35).

Hierdie tweeledige taak van die profeet is uiters belangrik: naamlik om die heersende kultuur te kritiseer, en te energieer.

Hoe weet hulle van, en ‘sien’ die profete ’n beter wêreld, God se wêreld? Wat stel hulle in staat om die heersende diskoers krities aan te spreek, en energie vry te stel om daaroor te praat en te skryf?

“Brueggemann finds the key to confronting the ‘royal consciousness’... in the imagination of the prophet” (Martin 1994:37). Dit was die profete se primêre taak, om hulle besig te hou met die inbeelding van ’n samelewing wat anders daar uitsien.

“The first reality that must be imagined by the prophet and expressed in narrative is that the future can possibly be different from that predicted by the royal consciousness, that God can perform a creative act in history” (Martin 1994:37) Om met 'n skeppende God, wat 'n beter toekoms daar kan stel, rekening te hou, is voortdurend aan die orde.

“The royal consciousness leads people to despair about the power to new life. It is the task of prophetic imagination and ministry to bring people to engage the promise of newness that is at work in our history with God” (Martin 1994:63) Die gevallenes, die magteloses, die gemarginaliseerdes in 'n samelewing staan skepties ten opsigte van nuutheid en moontlikhede. Die gesagvolle, proklamerende en verbeeldingryke profeet gebruik taal om hulle in beweging tot moontlikheid te bring. Hiervoor is alledaagse taal nie genoeg nie.

In order to provide hope and energy for change, the prophet must use language of amazement. As with the language of grief, the language of amazement requires the prophet to offer symbols 'adequate to contradict a situation of hopelessness in which newness is unthinkable. The prophet is... a poet, whose imagination can transform an oppressive situation by giving the people hope. He speaks of a radical newness (Brueggemann 1993:66).

In “a prose-flattened world”, rig die profeet 'n uitnodiging. Hy stel 'n uitdaging daar. Dit is die “surprising proposal that the real world in which God invites us to live is not the one made available by the rulers of this age” (Brueggemann 1989:3). Daar ontstaan 'n fantastiese, verbeeldingryke geleentheid. Die pastor het “... an awesome opportunity to offer an evangelical world: an existence shaped by the news of the gospel” (Brueggemann 1989:3).

Brueggemann (1989:10) skryf: “After the scientist and the engineer, 'finally

*Life unclosed, life made open, certitudes
broken so that we can redecide, images
moving, imagination assaulting
ideology
Brueggemann*

comes the poet', (which Israel calls prophet) – to evoke a different world, a new song, a fresh move, a new identity, a resolve about ethics, a being at home".

In die ontdekking, ja her-ontdekking van die nuwe wêreld, met sy nuwe moontlikhede, word 'waarheid' onthul, maar meer as dit. "It is not only truth disclosed, but it is life disclosed" (Brueggemann 1989:10). Dit is 'n onthulling, 'n belewenis van lewe. Dit is die terapie wat ek voorstaan.

"The only available absolute given me is a "fiction" to which I must trust myself - a gracious "fiction" on which I stake my life, authored by God who also authors the text and the speech" (Brueggemann 1989:10).

9 SAMEVATTING

In hierdie hoofstuk het ek aspekte van die agtergrond van verbeelding toegelig. Ek het 'n kort historiese oorsig gegee oor die verband tussen drome en verbeelding, en op terreine gewys waar droom of verbeelding 'n invloed uitgeoefen het. Ek het die verbeeldingryke psigologie van Jung toegelig, en ook die ontwikkeling daarvan deur Hillman aangetoon. Die verband tussen verbeelding en sintuie is kortliks bespreek. Ek het die poging tot 'n nader omskrywing, gesien vanuit filosofiese hoek, naamlik die *mundus imaginalis* van Corbin bespreek. Ten slotte het ek gewys op Brueggemann se bydrae tot 'n verbeeldingryke verkondiging, waarvan ek die bevindinge vir terapie benut. Dit, in kort, vervat die literatuurstudie oor verbeelding in die proefskrif. In die volgende hoofstuk wil ek die stemme van die mede-navorsers, met ander woorde die verhale, in dialoog plaas met hierdie hoofstuk, die literatuur.

10 BYLAAG OOR JUNG SE KENNIS

Hy skryf: "Only in Meister Eckhart did I feel the breath of life". Van Hegel skryf hy: "He put me off by his language, I regarded him with downright mistrust" (Jung 1961: 87). ".....the great find resulting from my researches was Schopenhauer". Veral omdat hy onbevange skryf oor "confusion, passion, evil" (Jung 1961:88). Hy lees heelwat van Kant se werke, en veral na sy *Critique of Pure Reason*, gaan daar vir hom 'n lig op. (vgl. Jung 1961:89). Hy beskryf homself as sewentienjarige met die woorde "shy, timid, mistrustful, pallid, thin". Maar na die lees van Schopenhauer en Kant, kom daar groter lewenslus, lewensenergie en daadkrag, groter

beslistheid. In 1909 begin hy om simboliek en mitologie intensief te bestudeer. (vgl. Jung 1961:153).

Hy lees later Kant se *Dreams of a Spirit Seer* en sê: "I also discovered Karl Duprel, who had evaluated these ideas philosophically and psychologically. I dug up Eschenmayer, Passavant, Justinus Kerner, and Görres, and read seven volumes of Swedenborg". In sy tweede jaar as mediese student word hy die junior assistant in anatomie, die jaar daarop neem hy leiding in die kursus oor histologie. "I interested myself primarily in evolutionary theory and comparative anatomy". Verder bekwaam hy hom in die veld van fisiologie en morfologie. (vgl. Jung 1961:121). As mediese student is sy tyd beperk om filosofie te bestudeer. "I was able to study Kant only on Sundays. I also read Eduard von Hartmann assiduously". Twee werke van Nietzsche maak 'n groot indruk op hom as student. '*Thoughts Out of Season*' en '*Thus spake Zarathustra*.' By die mediese fakulteit noem hy die naam van Friedrich von Müller as ... "a mind that appealed to me" (vgl. Jung 1961:122-129). In Krafft-Ebing se '*Lehrbuch der Psychiatrie 4th edn. (1890)*' lees hy skepties die eerste keer psigiatrie, maar is met die eerste bladsye reeds stom gefasineer.

Sy hart gaan aan die klop. Hy skryf: "My excitement was intense, for it had come clear to me, in a flash of illuminationthat here alone the two currents of my interest could flow together and in a united stream dig their own bed. Here was the empirical field common to biological and spiritual facts, which I had everywhere sought and nowhere found. Here, at last was the place where the collision of nature and spirit became a reality" (Jung 1961:130). Later skryf hy oor die eksamen. "This confident feeling that I was a 'united double nature' carried me as if on a magical wave through the examination, in which I came out at the top" (Jung 1961:131).

11 EINDNOTAS

² Hornby A.S.1999 The Oxford Advanced Learner's Dictionary. Oxford University Press. Oxford.

³ Hornby A.S. 1999. Longmans English Dictionary. Oxford University Press. Oxford

⁴ Excerpted from The American Heritage Dictionary of the English Language, Third Edition 1996 by Houghton Mifflin Company. Electronic version licensed from INSO Corporation; further reproduction and distribution in accordance with the Copyright Law of the United States. All rights reserved.

⁵ *The Original Roget's Thesaurus of English Words and Phrases* (Americanized Version) is licensed from Longman Group UK Limited. Copyright 1994 by Longman Group UK Limited. All rights reserved.

⁶ Kritzinger et al. 1971. Tweektalige woordeboek. Afrikaans-Engels. Van Schaik. Pretoria.

⁷ Joaquin Miller se gedig 'Columbus'. Sien Watson, L.E. 1951:138. Light From Many Lamps. Simon and Schuster. New York.

⁸ Sy ouma het hom as vyfjarige een middag uit die huis geroep om na die sonsondergang in die Alpe te kom kyk. Vir hom was dit onbeskryflik mooi, en het dit gelyk of die berge aan die brand is.

⁹ Jung gebruik hierdie as tegniese term. Vir hom is God se wêreld iets anders as wat die woord wêreld gewoonlik aandui. Dit sluit die misterie, planete, kristalle, plante en mitologiese, die bo-natuurlike in.

¹⁰ Memories, Dreams, and Reflektions. Jung 1961:180

¹¹ In 1912 in Duits gepubliseer getiteld *Wandlungen und Symbole der Libido*, en in 1917 in Engels vertaal en gepubliseer as *The Psychology of the unconscious*.

¹² Goethe se Faust, wat 'n geweldige indruk op Jung gemaak het. Faust, deel een.

¹³ Sien (<http://www.springpub.com/hillman.htm>).

¹⁴ In Oosterse kulture is die wêreld agter die sigbare waardeer en gerespekteer. "The explorers and theoreticians of this *mundus imaginalis* found their most brilliant representatives in the great Avicenna (d.1037) Sohrawardi (d. 1191), Ibn 'Arabi (d. 1240) and Molla Sadra. They all delved into the world of the image, this intermediary world which Kantian pre-romanticism only began to dream of seven centuries later" (Durand 1971:67)